

Zdena Krišková

Tradičná
ľudová kultúra

Obradové vynášanie Moreny v súčasnosti
Foto: Milous Chab

Dedičstvo v hmotnej kultúre ľudu

Liptovská Teplička patrí nielen v rámci regiónu, ale i celého územia našej krajiny k lokalitám, ktoré v súčasnosti výrazne aktívne prispievajú k oživovaniu a revitalizácii hodnôt kultúrneho dedičstva v oblasti tradičnej ľudovej kultúry, v snahe o uchovanie svojej identity. Dokumentuje to aj iniciatívny podiel jej činnosti v rámci Programu obnovy dediny (POD)¹ a v roku 2007 víťazstvo obce v rámci európskej súťaže Dedina roka.²

Geografické podmienky tejto lokality podmieňovali relatívnu izolovanosť Tepličky od okolitých dedín, pomerne veľká vzdialenosť ju delí aj od najbližších mestských centier, keďže ide o koncovú obec pod úpäťm Kráľovej hole. Administratívne patrila do Liptova, ale kultúrne odráža hranicu troch regiónov – Liptova, Spiša a Horehronia.³ Na druhej strane práve vonkajšia izolovanosť upevňovala vnútornú súdržnosť obyvateľov jednak v rámci rodiny, ale i celého lokálneho spoločenstva. V tom

možno vidieť aj jeden z dôvodov, prečo práve Liptovská Teplička patrí k obciam s najvýraznejšie uchovávanými a prezentovanými prvkami ľudovej kultúry v kontexte identity spoločenstva.

Odras tradičného charakteru a spôsobu života obyvateľov nachádzame dodnes v prejavoch materiálnej kultúry, napríklad v ľudovom odeve, či využití prvkov tradičného ľudového staviteľstva so zreteľom na súčasné podmienky, ale aj v uchovávaní jedál tradičnej ľudovej stravy – príkladom

je v posledných rokoch revitalizovaný tradičný zvyk varenia šúľancov na Šúľkovú nedeľu. Dnes tento prvok v Tepličke každoročne realizujú formou súťaže v príprave a jedení šúľancov, spolu s obradovým vynášaním Moreny.

V duchovnej oblasti v Tepličke dodnes rezonuje bohatá zvykoslavná a obradová kultúra, či už vo väzbe na rodinné, alebo kalendárne (výročné) zvyky a obrady. Výrazné prejavy tradičnej lokálnej kultúry sú v živjej podobe uchovávané vo folklórnych

goralské i horehronské prvky do jedného homogénneho celku. Získava tým jedinečnosť aj v rámci dialektologickej rozmanitosti regiónov a obcí Slovenska. Jazyková originalita je zachovaná v početných sprievodných slovných prejavoch, ktoré tvoria súčasť bohatých zvykoslavných a obradových úkonov.

Hospodárske väzby tradičnej kultúry

K dôležitým faktorom pri formovaní kultúry všetkých spoločenstiev, teda i lokálnych, patrí spôsob hospodárenia a získavania obživy. Liptovská Teplička patrila k obciam s tradičnou roľníckou kultúrou, spojenou s obrábaním pôdy a chovom hospodárskych zvierat. Hospodárstvo Tepličky je predmetom iných kapitol monografie, nemožno však túto problematiku obísť vo vzťahu k ľudovej kultúre, formovaniu a uchovávaní jej tradičných prvkov. K niektorým hospodárskym aspektom sa teda vrátime, no výlučne so zreteľom na sociokultúrne procesy vo vzťahu k predchádzajúcim generáciám.

Dominantný význam v rastlinnej hospodárskej produkcii prináleží pestovaniu ľanu. Ľan bol spoločným menovateľom pre celé lokálne spoločenstvo, jeho pestovaním a spracúvaním sa zaoberala relatívne každá rodina, navyše práce od zasiatia rastliny až po konečnú produkciu plátna vyplňali obdobie temer celého roka. Siatie ľanu vykonávali prevažne muži a následne po ňom poväľali najvyššieho chlapa, aby narástli vysoké stebľa. Pre zintenzívnenie zabezpečenia prosperity ľanu

Tepličania posilňujú tento úkon slovami: „Pane bože zhora, daj, žeby ten ľan vyrostou jak ta hora“.

V Tepličke sa uchovalo ešte do polovice 20. storočia niekoľko spoločných močidiel (v Uhlárovej, na Pilisku). Okrem močenia sa ľan rosíu, následne sa štochau, bufkau, treu, paterau, česau – všetky tieto úkony vykonávali so zámerom zjemňovania rastliny a samotného vlákna, až po namotanie priadze na kúdeľ (kondel). Z kúdele počas zimy dievky spriadali (prendli) ľanovú priadzu na niť v kúdelných izbách (kondelnych izbách). Hotovú niť zjemňovali viacnásobným zvíjaním a premotávaním až po návoj na krosná. Navíjanie ovládali len niektoré šikovné ženy v obci, v Tepličke to boli napr. Mária Dunajská (Marina od Malika), Rozália Smolárová (Roska od Mokača), Justína Kupčová (od Matejka) či Anna Vernarecová (Hana od Sauka). Výsledný produkt – plátno bolo nevyhnutnou každodennou súčasťou života jedincov i rodiny, či už v rámci odevu (rovnako mužského, ženského i detského), ako aj v interiérových textíliách (ručníky, obrusy, perinové obliečky), ale aj v hospodárskych (transportné plachty napríklad na nosenie trávy). S plátnom, ako aj ďalšími produktmi domáckej výroby chodievali Tepličania na predaj na jarmok do Štrby. Sem nosili plátno aj farbiť a manglovať (prípadne k Montškovi do Hranovnice).⁴

*A ftej Šterbe jormark będe,
jedna baba na nim będe.
Maua koze do predaja
a i diefke do vedaja.
Koza doji na dva cęcki,
nevjasta še šmeje vzdecki.*

(A. N., 55 rokov)

prejavoch, ktoré v súčasnosti prezentuje v polohe druhej existencie folklóru (štylizovanou pódiovou formou) už od 70. rokov 20. storočia dedinská folklórna skupina Tepličan. Uchovanie kultúrneho dedičstva prostredníctvom generáciej transmisie v revitalizovanej polohe dokumentuje od konca 80. rokov 20. storočia aj detský folklórny súbor Turnička. Medzi prvými na Slovensku v kontexte ochrany kultúrneho dedičstva predkov realizovali v obci tiež projekt regionálnej školy. (Týmto aktivitám je bližšia pozornosť venovaná v iných kapitolách monografie.) Pozoruhodným špecifikom ľudovej kultúry Liptovskej Tepličky je aj jazyk. Nárečie tejto obce patrí k najvýraznejším naratívnyim prejavom, spájajúcim liptovské, spišské,

Polievanie hotového plátna. Foto: SAV

- 1 Od roku 1998 sa na základe európskych skúseností vládou schválený aktualizovaný Program obnovy dediny stal systémovým finančným nástrojom, zameraným na podporu rozvoja vidieckych obcí štátom. KOŠTIALOVÁ, Katarína. Revitalizácia tradičnej kultúry vidieka v procesoch globalizácie. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 60.
- 2 Európske pracovné spoločenstvo pre rozvoj vidieka a obnovu dediny (Die Europäische Arbeitsgemeinschaft Landentwicklung und Dorferneuerung – ARGE) so sídlom vo Viedni vyhlasuje od roku 1990 s dvojročnou pravidelnosťou súťaž o Európsku cenu obnovy dediny. KOŠTIALOVÁ, Katarína, ref. 1, s. 66.
- 3 BENUŠKOVÁ, Zuzana. Základné údaje o obci. In: BENUŠKOVÁ, Zuzana (ed.). *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2013, s. 11.
- 4 KRIŠKOVÁ, Zdena. *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlačé*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012, 212 s.

Kúdelná izba - súčasná štylizácia Foto: Milous Chab

Vzhľadom na nízku úrodnosť horského regiónu z pestovaných obilnín v Tepličke prevládali najmä menej náročné druhy ako raž. Jej pevné steblá splietali do povriesel na širšie využitie v hospodárstve. Pestovali

tiež jačmeň a ovos. V tejto súvislosti ešte súčasní respondenti uvádzajú v chotári existenciu troch mlynov. Posledný v obci šrotoval *Ján Nahalka* (Škeron), ktorého zároveň poznali ako výrobcu drevených šindľov.

K pestovaným hospodárskym plodinám patrili tiež zemiaky, ktoré sa na našom území objavili približne od 16. storočia a po počiatkovej nevoľi domáceho obyvateľstva sa nakoniec ich pestovanie, ako aj konzumácia stali základom hospodárstva, podobne ako kapusta. So sadením zemiakov analogicky ako pri siati ľanu bol v Tepličke

spojený zvyk, pri ktorom po zemi pováľali čo „najokrúhlejšiu“ ženu (*popravione*), aby aj zemiaky boli také pekné okrúhle.

Dôležitou hospodárskou plodinou tu bola aj repa (*rumkla*), pestovaná v záhradách. Z menej preferovaných plodín sa v Tepličke pestoval mak, rozšírený už v 19. storočí.

V kontexte živočíšneho hospodárenia prevládala chov hovädzieho dobytku. Vo väzbe na obrábanie pôdy a zabezpečenie ťažnej sily to boli najmä voly a vzhľadom na živočíšne produkty (mlieko, maslo, tvaroh) zasa kravy. Chovali sa tiež ošípané

Česanie ľanu.
Foto: SAV

Spriadanie ľanového vlákna na niť

Po úspešnom zbere zemiakov grul

Na salaši

(*svine*), pričom bravčovina v ľudovej strave našej kultúry symbolizuje bohatstvo a hojnosť. Jej konzumácia sa teda viazala temer výlučne k sviatočným a obradovým jedlám s magickým zámerom zabezpečiť prosperitu rodiny. Častejšie sa využívali pri varení produkty ako masť či škvarky. Z hydiny prevládala chov husí, najmä vzhľadom na ich úžitkovosť v získavaní peria. V Tepličke sa ešte v prvej polovici 20. storočia stretávame s kolektívnym pasením husí. V pamäti obyvateľov rezonuje husiarka „*ciganka Fujicha, čo pasla pod holou*“ (A. N., 55 rokov).

Vzhľadom na geograficko-klimatické podmienky výrazný vplyv na vývoj a charakter kultúry predstavoval proces valašskej kolonizácie, ktorá priniesla nové možnosti chovu oviec s využitím vysoko-horskej pôdy, a tým aj možnosť hospodárskeho-ekonomického, ako aj sociálno-kultúrneho rastu. Pre neúrodnú horskú oblasť Liptovskej Tepličky to bol významný prínos. Procesom valašskej kolonizácie sa na tomto hraničnom území troch regiónov usádzalo nové, etnicky špecifické goralské obyvateľstvo, prichádzajúce z hornej Oravy. Tradičné prejavy ľudovej kultúry tak v sebe jedinečne spájajú prvky Liptova a Spiša, a zároveň charakterom výrazne odlišné goralské a tiež horehronské prvky, ktorých prejavy nachádzame najmä v dialekte či odevu.

V samotnej obci ešte v druhej polovici 20. storočia pracovali dva salaše (*nižnansky* a *višnansky*). V spomienkach respondentov figurujú dodnes mená bačov – Jozef Rusnák, Michal Gajdoš, Peter Gajdoš, Ján Mezovský (*Kanderak*), Jozef Pitoňák, Ján Smolár (*Čuma*) a ďalších. K výsadám baču patrilo spracúvanie mlieka na syr a žinčicu, za čo mu gazdovia nosili najmä slaninu a pálenku. Bača tiež organizoval prácu na salaši. Vysokohorský chov sa z jarných lúk posúval vyššie na hole, na jeseň zasa postupne späť, z hôľ na lúky, v zime boli ovce ustajnené u svojich majiteľov. Dvakrát ročne sa ovce strihali, čo v dedine robievali nie celkom tradične aj ženy. Vlna sa v Tepličke aj *folovala* (valchovala). S valchovaním spájajú domáci meno Brtáňa

(*Gavezňak*). V súvislosti so spracovaním kože spomínajú obyvatelia garbiara Janíka (*Koptár*).

Významný podiel na spôsobe života a formovaní kultúry domáceho obyvateľstva mali lesné práce, ktoré zamestnávali mužov i ženy a ich odraz nachádzame rovnako v materiálnej, ako aj v duchovnej kultúre ľudu. V súvislosti s lesným hospodárením dominuje využívanie ťažnej konskej sily. Kone však boli veľmi vzácne. Využívali ich *šlogari* pri ťažbe dreva či furmani pri jeho zväžaní približovaním k úzkokolajnicovej železnici, zabezpečujúcej ďalší transport k plťovisku (*na peutňisko*). V 60. rokoch 20. storočia k šlogarom vlastniacim kone patrila Matej Milan, predtým aj Ján Havrančík. Muži chodievali do hory na *tyžňofky*, čo tiež dokumentuje prioritu tohto zamestnania. Ženy sa zasa v rámci lesných prác venovali prevažne sadeniu stromčekov. Vo väzbe na spracovanie dreva uvádzajú obyvatelia viacerých remeselníkov, ktorí sa mu venovali, napríklad kolár Anton Sakmáry či rezbár Michal Černohorský (*Pažder*), košíky zas plietol Ján Černohorský. Michal Černohorský starší v Liptovskej Tepličke vykonával funkciu zvonára a strážnika (*vachtara*).

V súvislosti s roľníckym spôsobom života značný čas zaberali obyvateľom práce na lúkach, ktoré okrem namáhavej práce umocňovali vonkajší pocit voľnosti a slobody. S tým súvisia aj niektoré hry, najmä mládeže, pri zriedkavom oddychu. Oblúbené boli *prevolavačky* z jedného kopca na druhý, sprevádzané často zvukovou hrou s ozvenou hory:

„*Ná ti, Hano od Trajfusa Jana od Galusa, ná ti go, ná.*“ A odpoveď: „*Daj go len, daj.*“ (A. N., 55 rokov)

Keď si to vyžadovala práca, na lúkach v senníkoch aj spávali. Večer si pri *kolibke* rozkladali oheň a piekli hrianky *gronki* s bryndzou, zapíjali ich mliekom, alebo vodou zo studničky. Do studničiek „*rucali skauki, žebi biua dlugo čerstva*“. Vodu v studničke tiež prikrývali trávou, aby jej osviežujúcu čerstvosť chránili pred teplým slnkom.

S kosení tráv začínali skoro ráno, už za svitanja. K tejto skutočnosti sa viaže aj príslovie: *Keď je rosa, dobre se ťaha kosa*, prípadne pieseň:

Polana, polana, na polani brusec, ten Jano Michauček, to je dobrý košec.
(A. N., 55 rokov)

Dojenie

Pri hrabaní lúk

Raňajky...

Špecifiká ľudovej stravy

Tradičné jedlá, ktoré tvorili súčasť každodennej stravy obyvateľov, boli prevažne bezmäsité. K charakteristickým jedlám v Tepličke patrili *čér*, *hauški*, varievali sa *krupe*, *kukuricaňka*, *griska*, prípadne *pirogi* so škoricom a maslom.

Čír (*čér*) jedli s kyslým mliekom (*kiškanim mlekom*), ale aj so sladkým. Na prípravu používali vodu z kyslej kapusty (*kapusnarki*), pridaním zemiakov (*grul*), múky, *zahartovauo* sa s vodou, v lepšom prípade zapražili ešte škarkami a nakoniec doliali (*kapusnarki*) zo suda. K najčastejším jedlám patrili tiež uvádzané *halušky* (*hauški*) s kapustou alebo bryndzou a škarkami. Jedlo, ktoré bolo akýmsi prechodom medzi *čérom* a *hauškami*, boli *zavarance* – hustý čír, z ktorého

tvorili samostatné kúsky. Aj tie prílepšovali podľa možnosti škarkami. K tepličianskym jedlám patrili donedávna aj *pečone hauški*, pripravované s opraženou múkou. V nedeľu na raňajky jedávali kapustu so slaninou a zemiaky (*grule*). K tradičným jedlám patrila aj kapustová polievka s *grulami*, pripravená z vody, v ktorej sa varila slanina (*suonina*), polievka sa nazývala *trenšeliňa*. V Tepličke sa tiež varievali široké rezance s makom.

Osobitnou príležitosťou boli sviatky, keď výnimočne piekli koláč z kysnutého cesta *baba*. Z obradových jedál spomenieme aspoň fašiangové vyprážané kysnuté šišky (*pankuški*). Takéto pečivo spolu s bielou kávou nosila aj kmotra, keď chodila k rodičke s raňajkami (*freštekom*). K obradovým kysnutým koláčom patrila aj

kuchen, svadobné pečivo okrúhleho tvaru (okrúhly tvar bez konca symbolizuje nekonečnosť, večnú lásku mladomanželov). Pri svadbách sa varievali aj krúpová polievka (*krupe*) a *zamerfka*, čo je zapražená polievka so zemiakmi a trhancami z cesta.

Tradičné staviteľstvo

Prírodno-geografické podmienky obce boli primárnym determinantom už pri základoch sídelnej formy. V lokalite nemôžeme jednoznačne určiť radovú či uličnú formu. Vzhľadom na nepravidelný členitý, hornatý kraj tu pôvodne prevládali roztrúsené sídla. Postupnými zmenami v spôsobe života a hospodárenia sa zástavba v Tepličke začala približovať najmä v centrálnej časti radovej a uličnej forme, pričom základným orientačným prvkom je dodnes vodný zdroj potoka Teplica. Nepravidelný charakter podmienovalo aj usporiadanie objektov v rámci pozemku. Čiastočne sa tu stretávame s podobou dlhých dvorov, príznačných pre roľnícke usadlosti. V tomto prípade je v prednej, štítovej časti domu situovaná obytná časť, za ktorou nasledujú radené hospodárske priestory (napr. komora, maštal). Často však hospodárske objekty tvoria samostatné budovy rozmiestnené v rámci pozemku, spravidla oproti obytnej časti. Nezriedka sa hospodárske objekty nachádzajú vo väčších celkoch úplne mimo domu.

... i obed na poli

Tradičná zrubová architektúra s povrchovým bielením v 60. rokoch 20. storočia. Foto: Ladislav Milan

Konštrukcia stavieb

Charakteristickými, z hľadiska konštrukčných postupov a použitého materiálu, sú pre Tepličku drevené zrubené stavby. Základným stavebným materiálom tu bolo drevo prevažne z červeného smreka, vzhľadom na jeho relatívnu dostupnosť. Stavby bývali zvyčajne bez základov, vo väzbe na členitý terén však bolo najskôr potrebné vyrovnať povrch pod domom. Využívali na to drobné kamenie, väčšie kusy umiestňovali do uhlov stavby. Drevo, využívané na stavbu domu, dokumentuje postup konštrukčného vývoja aj mierou opracovania. Spočiatku tesári (*cimermani*) opracúvali vyrovňaním len vrchnú a spodnú stranu brvna, aby jednotlivé vrstvy na seba lepšie priliehali. Postupne začali upravovať aj vonkajšiu a vnútornú stranu, čo prinieslo výrazné vyhladenie samotných stien stavby. Pre spevnenie brvná stien v rohoch (*uhloch*) stavby čapovali, v Tepličke zvyčajne nahladko, bez prečnievania, okrem základového venca. Zrubená konštrukcia sa čiastočne prelínala so stĺpkovou, keďže brvná okolo otvorov okien a dverí čapovali do zvislých stĺpkov. Priestor medzi brvnami, pokiaľ nedoliehali napevno, vyplňali prevažne batožinou, hlinou s plevami či slamou. K povrchovej úprave stien domu z vonkajšej a po uzavretí ohniska aj z vnútornej strany patrilo pravidelné „omazávanie“ bielením. Bielenie vápnom (z vonkajšej strany aj farbením s chemickými prísadami) spĺňalo nielen vizuálnu a hygienickú funkciu čistoty, ale i dezinfekčnú, zabráňovalo škodlivému vplyvu hmyzu na drevo.

Samostatnú časť stavby domu tvorí krokrová strešná konštrukcia, pričom drevené krokvy sú začapované v spodnej časti do plotiev na trámoch (*tragaroch*) a vo vrchnej (na hrebeni) do otvoreného čapu. Táto konštrukcia krovu sa využíva pri dvojšpádovej sedlovej streche. V prípade

širšieho pôdorysu domu sa krokvy pod vrcholom spevňovali hambálkom (*bantom*). Najčastejšou a zároveň najkvalitnejšou strešnou krytinou v Liptovskej Tepličke bol šindeľ. Vyrábala sa štiepaním drevených dielcov s vyhlbenou drážkou pozdĺž hrubšej strany. Spájanie šindľov je založené na zapadaní tenšej strany jedného dielca do drážky ďalšieho. Výroba šindľov má práve v tejto geografickej oblasti výraznú tradíciu, preslávení boli aj šindliari z neďalekých Vikartoviec.

So stavbou domu súvisia aj duchovné prejavy kultúry, magicko-obradové úkony, ktorými si chceli domáci zabezpečiť ochranu domu pred nepriaznivým pôsobením živlov, najmä ohňa. Tieto úkony

boli sústredené na počiatok a záver stavby. Pri položení základového zrubového venca napríklad do východného uhla vysekali kríž, do ktorého vložili mincu s rokom stavby, posvätené bahniatka (*pužičky*) a svätenú vodu. Tento úkon bol spojený s malým pohostením *zakladove* a modlitbou tesárskeho majstra, končiacou slovami: „Dajže, bože zdravie, žeby nezehnalo, ale radšej nech zhnije, akoby zhorelo.“⁵

Priestorové členenie

Podobne ako v iných oblastiach dnešného územia Slovenska dominoval v ľudovom staviteľstve obce charakteristický roľnícky trojpriestorový dom, orientovaný štítom a izbou s dvoma oknami ku komunikácii.

Povrchová úprava domov bielením

5 UŠAK, Jozef. Bývanie a odievanie. In. MICHÁLEK, Ján (ed.). *Liptovská Teplička*. Poprad: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 52.

Príklad otvoreného dvora Foto: Ján Regent 1975

Príklad otvoreného dvora Foto: Ján Regent 1975

Vchod zo dvora smeroval do pitvora (*šen*). Tento priestor bol pôvodne tmavý, nevykurovaný, nevenovali mu výraznú pozornosť ani pri úprave a ošetrovaní stien a slúžil prevažne na odkladanie menšieho náradia (*rat*) a riadu (*glinany riat*). Funkcia pitvora sa zásadne zmenila po presunutí otvoreného ohniska z izby a ešte výraznejšie po jeho uzavretí. *Šen* sa stala miestom varenia, získala svetlo a teplo a postupným vývojom sa pretvorila na nový priestor – kuchyňu.

Pôvodne najvýznamnejším priestorom domu bola izba, do ktorej sa vchádzalo po ľavej strane z pitvora. Dominantným prvkom izby bolo pôvodne ohnisko, po presunutí do pitvora zostalo v izbe len vykurovacie teleso – hlinená pec (*kopa*). Bola situovaná v pravom rohu pri vchode z pitvora. Pec ako sídlo ohňa bola nielen jedným z posvätných miest domu, okolo nej sa sústreďovala aj väčšina činností rodiny. Tomuto sústredeniu bol prispôbený aj jej samotný tvar. Súčasťou pece bol *pekarník* na pečenie chleba či koláčov, alebo sušenie, hlinené výstupky po jej obvode

umožňovali ako lavičky sústredenie niektorých prác práve do tohto priestoru. Pec bola tiež miestom na spánok, najmä pre menšie deti v rodine. Následne po stavbe domu ju vybudoval murár, prípadne samotný gazda z kameňa. Mala štvorcový pôdorys a tvar zrezaného ihlanu.⁶

Významovo dominantnejším priestorom izby bol uhlopriečne oproti peci kultový kút so stolom. Tu sa odohrávali všetky dôležité situácie a obrady rodiny, na steny kultového kúta boli sústredené všetky kresťanské atribúty (kríž, sväte obrázky). Izba bola miestom jednoduchších prác, ako aj spoločenského života celej rodiny. Aj zvieracie mláďatá uchýlili po uliahnutí v kuchyni, kde bol pôvodne jediný zdroj tepla, tak potrebný pre život najmä v jeho počiatkoch. V kuchyni pod stolom sedela napríklad na vajciach hus, kým sa vyliahli (*ďubaue še*) húsatá.

Z pitvora sa vchádzalo aj do tretieho priestoru, komory, ktorá sa nachádzala oproti izbe. Bola pôvodne nevykurovaná a slúžila ako odkladací priestor pre potraviny či šatstvo. V prípade väčšieho počtu

členov rodiny tu niektorí aj spávali, zvyčajne slobodní potomkovia.

Hospodárske stavby

Za obytným priestorom boli v niektorých prípadoch ďalšie hospodárske priestory (maštale, chlievy) radené za sebou, so samostatným vstupom zo dvora, vtedy objekt vytváral tzv. dlhý dom. Spravidla však tieto priestory bývali samostatne, nezriedka vo dvore oproti obytnej časti. Počet priestorov maštale bol priamo úmerný množstvu statku. Pokiaľ sa dalo, ustajňovali sa kone a kravy zvlášť, v samostatnom priestore. Jednotlivé druhy zvierat v jednom priestore oddeľovali jednoduchým doskovaním, prípadne žrdkou. Ovce a ošípané bývali v samostatných chlievoch. Pri vysokohorskom salašníckom chove bývali ovce od jari do jesene na spoločných salašoch v správe baču, len počas zimy boli ustajňované svojím majiteľom doma v chlievoch.

V súvislosti s uzavretím dvora sa v Tepličke stretávame s dvoma protichodnými skutočnosťami. Na jednej strane to boli v minulosti relatívne otvorené dvory

Drevené stodoly v Liptovskej Tepličke

Stodolište v súčasnosti

Senníky kolibky na lúkach Foto: Ján Regent

v súvislosti s obmedzeným priestorom pozemku. Súčasný stav je pomerne rozdielny, keďže viaceré z hospodárskych objektov už stratili opodstatnenie (maštale, chlievy) a ich odstránením sa priestor dvora rozšíril, a tým aj miesto pre záhradku. Stretávame sa tak s viac či menej budovaným oplotením dvorov, ktoré spravidla zodpovedá dnešným trendom. Pre Tepličku sú charakteristické uzavreté dvory.⁷ Uzáveru tvorí drevený plot s hustým latovaním, ktorý bol vo vrchnej časti ukončený malou sedlovou šindľovou strieškou. Túto formu vidíme ojedinele aj v súčasnosti, niektorí majitelia pôvodný plot rekonštruovali veľmi citlivo s uchovaním materiálových i charakterových špecifik.

V kontexte hospodárskych stavieb patrí Liptovská Teplička k našim výrazným osobitostiam. Hmotné kultúrne dedičstvo lokality reprezentujú okrem zrubovej architektúry najmä podzemné pivnice na uskladnenie zemiakov či výnimočné súbory hospodárskych objektov.⁸ K najvýraznejším z nich v prostredí s dominantným roľníckym spôsobom života patria stodoly, ktoré sú pri domoch ojedinelým javom, tvoria zväčša samostatné súbory, situované na okraji lokality. Dôvodom je jednak už spomínaný priestorový nedostatok jednotlivých usadlostí, ale najmä bezpečnostný

aspekt v súvislosti s častými požiarimi. Z hospodárskych stavieb sú rozmerovo najväčšie. Sú drevené, z konštrukčného hľadiska, rovnako ako obytné domy, zhotovené spravidla zrubovou konštrukciou so sedlovou šindľovou strechou. Stredový priestor stodoly (*humno*) slúžil na ručné mlátenie obilia, ktoré časom vystriedal *gapeľ*, poháňaný zvieracou silou, výrazným vývojovým prínosom však boli mlátačky, rozšírené najmä po vojne, v druhej polovici 20. storočia. Stodola musela byť prejazdná pre záprah s vozom. Priebeh pre povoz uzatvárali po oboch náprotivných stranách veľké drevené vráta. V stodole uskladňovali najmä slamu.⁹ V súvislosti s uskladňovaním sena patrili k početným hospodárskym objektom senníky, jednoduché jednopriestorové objekty, roztrúsené priamo na lúkach. Jedno gazdovstvo vlastnilo aj viac senníkov, podľa vlastníctva lúk v chotári. Gazda spravidla „na každej luke mal seník“ (*M. G., 86 rokov*).

K najvýraznejším zvláštnostiam vo vzťahu k uchovaniu kultúrneho dedičstva patria špecifické pivnice na uskladnenie zemiakov, vyhlbené do zeme. Ich charakter využíva kopcovitý terén chotára. Tieto objekty majú veľmi dávnu tradíciu. Každý majiteľ mal samostatnú, dnes riadne označenú pivnicu, ktorej vnútorný tvar je

mierne hruškovitý, zvonka riadne uzavretý vstavanými drevenými dverami na zámok. Majitelia vystielali pivnice slamou proti zamrznutiu zemiakov. Mnohé z nich sú funkčné a využívané dodnes, niektoré nevyužité už chátrajú. Z hľadiska uchovania tradičnej kultúry ako jedného z prvkov identity lokálneho spoločenstva si však tento súbor nesporne zaslúži pozornosť.

Zemiaky však bývali v minulosti na celom našom území uskladňované aj v domoch, v jamách vyhlbených do zeme,

Povestné teplické pivnice Foto: Pavol Štefl

Pôvodná hlinená pec kopa Foto: SAV

Rekonštruovaný drevený plot ukončený strieškou. Foto: Krišková, Z. 2016

6 UŠAK, Jozef, ref. 5, s. 52.

7 Charakteristickými pre lokalitu boli uzavreté drevené dvory ešte okolo polovice 20. storočia

8 KURPAŠ, Michal. Perspektívy využívania tradičnej architektúry v cestovnom ruchu. In: BEŇUŠKOVÁ, Zuzana (ed.). *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2013, s. 279.

9 UŠAK, Jozef, ref. 5, s. 55-56.

Jeden z posledných drevených *helmajzov* - stavba v strede vjazdu. Foto: Ján Vlasák

charakteristické domy (*kocky*) so štvorcovým pôdorysom. Vytrácajú sa hospodárske objekty vo dvore oproti domu, keďže strácajú svoje opodstatnenie, obec sa výrazne modernizuje. Obyvatelia si však v súčasnosti uvedomujú význam vlastnej identity v procese uchovania kultúrneho dedičstva, ktoré je zásadným predpokladom rozvoja turizmu v kontexte hospodárskeho rozvoja lokality. K významným zdrojom kultúrneho dedičstva patrí práve špecifická tradičná architektúra. Tepličania poznajú hodnoty svojich tradícií a v posledných rokoch vidíme aj vo výstavbe pokus o revitalizáciu tradičných ľudových stavieb. Je to však veľmi náročný a zložitý proces, najmä pri snahe o zachovanie súladu moderného a tradičného. Uplatňovanie nových foriem a materiálov napríklad v prípade strešných krytín či plastových okien, ako aj ostatných architektonických zásahov, je nevyhnutné vnímať veľmi citlivo. Významnú úlohu v tomto procese zohráva potrebný plánovitý a riadený rozvoj vidieka s dodržaním súladu s charakterom prostredia, teda s rešpektovaním originálnych foriem kultúrneho dedičstva.¹⁰

Ľudový odev

Podobne ako ostatné zložky kultúry, aj odev odzrkadľuje celkový charakter a spôsob života členov ktoréhokoľvek spoločenstva. Súčasný odev obyvateľov v Liptovskej Tepličke dokumentuje všeobecné trendy moderného spôsobu života bez akcentovania lokálnych prvkov. Inak to bolo v prípade ľudového odevu, ktorého determinantmi boli prírodné podmienky, hospodársko-ekonomické či sociokultúrne pomery lokálneho spoločenstva.

Drsným klimatickým podmienkam a spôsobu hospodárenia zodpovedajú

ku ktorým bol prístup priamo z izby. V niektorých oblastiach Slovenska sa nachádzali v priestore pod stolom, v Tepličke ich hlbili „*nišie ot peca, gde ste sadzali chlieb*“ (M. G., 86 rokov).

Jedným zo špecifických prvkov hospodárskych stavieb je *helmajz*. Tento jednoduchý zrubový, prípadne kamenný objekt so sedlovou strechou slúžil rovnako ako komora na odkladanie potravín, menšieho, prípadne mimosezónneho náradia či šatstva. Steny mazali bledom, jednak kvôli povrchovej úprave, ale najmä z bezpečnostných dôvodov voči požiarom. *Helmajze* stavali obyvatelia sporadicky vo dvoroch, častejšie však v menších súboroch mimo domu. Tieto charakteristické objekty sa zachovali dodnes, niektoré ich majitelia rekonštruovali, obnovili novými materiálmi, čo však vo vzťahu k uchovaniu tradičných foriem staviteľstva nemožno vo viacerých prípadoch považovať za pozitívny zásah.

Technické stavby

Problematika technických stavieb úzko súvisí s rozvojom hospodárstva, ktoré

Pohľad na obec Foto: Ján Regent 1975

Tradičné zrubové drevenice v 70. rokoch 20. storočia Foto: Ján Regent 1975

Tradičný sviatočný ľudový odev slobodných dievčat v súčasnosti s partou a ručníkom

Tradičný ľudový odev mládenčov v súčasnosti so širokými rukávmi košele, uchovaný aj v regrútskej tradícii

materiály využívané v ľudovom odevu. Ovčia vlna, súkno, kožušina a koža tvorili spolu s ľanovým plátnom jeho základ. Postupný vývoj, charakterizovaný odstránovaním relatívnej izolovanosti obce a migráciou obyvateľov, obohatil aj ich odev novými, kvalitnejšími, kupovanými materiálmi. Tie postupne zakomponovali do príležitostného či sviatočného odevu, neskôr do každodenného. Odev je tiež odrazom regionálnej príslušnosti. V tom teplíčianskom nachádzame prvky všetkých etník, spojených s procesom vývoja tejto lokality – z Liptova i Horehronia, Spiša a čiastočne i goralské.

Význam ľudového odevu vo vzťahu k spoločenstvu spočíva aj v jeho symbolike, ktorou dokumentoval sociálny status samotného nositeľa, čo je charakteristické najmä pre ženský odev (napríklad parta ako symbol dospelosti, ale i slobody dievčat, veniec so symbolikou čistoty či čepiec ako determinant statusu vydatej ženy).

V súčasnosti je už ľudový odev aj v Tepličke viac nostalgickou pripomienkou tradičnej kultúry predošlých generácií, netvorí už každodennú súčasť života jej obyvateľov. Dodnes však zostáva hrdým atribútom kultúry a lokálnej identity, najmä v prípade staršej generácie pri sviatočných kresťanských obradoch. Jeho uchovávanie ako jedného z výrazných prvkov hmotného kultúrneho dedičstva však pretrvávajú najmä prostredníctvom folklórneho súboru dospelých i detí, v štylizovanej prezentácii tradičnej ľudovej kultúry lokality.

Pri charakteristike ľudového odevu môžeme postupovať na podklade viacerých determinantov. Členíme ho podľa príležitosti na pracovný, sviatočný, obradový, prípadne podľa zamestnania, sociálnej príslušnosti atď. Pokúsime sa na tomto mieste aspoň o stručný základný prierez problematiky odevu, pričom budeme vychádzať z členenia podľa pohlavia, teda ženský a mužský.

Ženský odev

Vo všeobecnosti prevláda rovnako u mužov i žien delenie na spodný a vrchný odev, pričom paradoxne voči súčasnosti platilo, že spodný odev, keďže ho nebolo vidno, bol zhotovovaný z menej kvalitného hrubšieho plátna. V ženskom odevu mal spodný odev dva varianty. Prvým bol ľanový *spodník*, ktorý obopínal driel a od pásu dolu ho rozširovali do bočných švíkov všité klíny (*kliňky*). Na ramenách pripínali na *spodník* jednoduché ľanové ramienka. Druhým variantom bola vývinovo novšia *košelica*. Oba sa líšili práve ramienkami, ktoré boli pri košeliči strihané v jednom kuse s drielovou časťou.

Súčasťou ženského odevu je sukňa, ktorú aj v Tepličke poznáme vo viacerých obmenách, často vrstvených na seba. Vrstvenie sukien súviselo nielen s ideálom ženskej krásy, spočívajúcim v oblejších krivkách, ale malo najmä v chladnejších klimatických podmienkach lokality aj zdravotný a hygienický význam, poskytovalo ženám väčšiu tepelnú izoláciu. Na *spodník* si ženy obliekali jednoduchú plátennú spodnú sukňu, *puotnane kidle* v dĺžke kolien. Vzadu a na bokoch bola riasená, vpredu hladká. Do *obauka* na páse ju uväzovali šnúrkami v jej prednej časti. Ďalšia sukňa, odievaná na spodnú, mala viacero variantov vo vzťahu k materiálu i ozdobnosti, ako aj príležitosti, ale tiež vývojovému obdobiu. Bola rovnakého strihu ako spodná – vzadu a na bokoch riasená, spodný okraj z vnútornej strany

mala spevnený širšou obrubou. Jemnú mušelinovú sukňu, nazývanú podľa materiálu *mušelinka*, nosili ženy vo sviatok a súčasťou každodenného odevu bola farbiarska modrotlačová sukňa. Modrotlač ako súčasť odevu bola v oblasti Spiša, Liptova i Horehronia jedným z najvyužívanejších materiálov najmä v ženskom odevu. Okrem sukni sa používala na zástery, šatky, v niektorých oblastiach aj na vrchné kabátiky. Jej využitie nachádzame okrem odevu aj v interiérových textíliách – najmä na periny.

Ďalšou vrstvou odevu, obliekanou na sukňu, bola zástera. V Tepličke rozoznávame dva základné druhy záster – šatu a šurc. Šata bola sviatočnou zásterou podobného strihu ako sukňa, bola riasená do *obauka* na páse a svojou šírkou tiež temer zodpovedala sukni. Pokiaľ ide o materiál, k starším obdobiam patrila mušelín, neskôr bola šata z čierneho glotu. Charakteristickým bol v Tepličke druhý variant zástery – šurc z jemného čierneho saténu, hladký, výrazne zdobený farebnou výšivkou, ktorá bohato lemovala okraje do širokého oblúka či pásu.

Tradičný pracovný odev muža a ženy

Tradičný odev slobodných dievok

Sviatočný dievčoký odev so šatou. Pri kaplnke Trojice

Od polovice 20. storočia sa dostáva do svadobných obradov civilný mestský odev

Aj tento druh zástery bol sviatočným odevom. Svojím strihom, ale najmä farebnosťou a veľkosťou vzorov nesie v sebe výrazne horehronské prvky. Ku každodennému pracovnému odevu nosili ženy šurc z modrotlače. Okolo druhej polovice 20. storočia sa výrazne rozšírilo nosenie kupovaných továrenských vyrobenej záster z pestrofarebného kartúnu, okolo 70. rokov sa zasa rozšírilo, podobne ako na celom našom území, nosenie šatovej zástery mestského typu z bavlny.

Pokiaľ ide o hornú časť tela (nad pásom), na *košelicu* si ženy obliekali *oplecko*. Tvorili ho najmä výrazné rukávy, široké a bohato riasené do *golgra* pri krku, spolu s jednoduchým zadným a predným dielom s rozparkom, ktorý zväzovali šnúrkou. Široké rukávy siahali povyššie zápästia, kde boli nariasené a stiahnuté do širšej manžety, vyšívané krížikmi *obauka* a ukončené zubkovaním.

Lajblik alebo *rajblik* si obliekali ženy a dievky na *oplecko*. Obopína celý driek a siaha vysoko až ku krku. Ešte do druhej tretiny 20. storočia šili *lajblik* z jedného kusa plátna, na ktorom vystrihávali výkroj okolo krku a otvory na ruky. Šírku formovali pomocou zadného švika. *Lajblik* z atlasu, kašmíru, prípadne zamatu podšivali plátnom a zapínali na gombíky až ku krku.

K vrchnému odevu žien patrí súčasť, ktorá tvorí akýsi prechod medzi blúzou a pôvodným kabátikom, *letačka*. Siahla až ku krku, má dlhé rovné rukávy a spodný okraj mierne zaoblený. Materiály zodpovedali príležitosti použitia, každodenné

boli z jednoduchého vzorovaného kartúnu, sviatočné z drahšieho saténu. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj kožuš z nefarbenej bielej kožušiny. Jeho špecifikom boli dlhšie predné diely, po vyhnutí kožušinou navrch sa upevnili zapínaním na gombík na chrbte. Takýto kožuš patrí k veľmi archaickým prvkom. Bol nielen súčasťou odevu nevesty, nosili ho ženy i vo sviatočné dni. Začiatkom 20. storočia sa však z odevu pomaly vytrácal. Po druhej svetovej vojne funkciu vrchného zimného odevu preberali postupne kupované kabáty mestských strihov aj materiálov.

Významnou súčasťou odevu žien je pokrývka hlavy, s ktorou súvisí aj úprava vlasov. Slobodné dievčatá chodili prstovlasé, do kostola či na iné príležitosti si pokrývali hlavu šatkou. Vlasy si upravovali nahladko do vrkoča so zapletenou čiernou šnúrkou, príležitostne aj atlasovými stuhami. Dospelé slobodné dievky nosili vo sviatok do kostola najväčšiu ozdobu – partu. Parta je dominantným prvkom aj svadobného odevu. Je zhotovená z tvrdých

Ženský pracovný odev, aktuálny ešte v 80. rokoch 20. storočia

Ženský odev so súkennou obuvou

Cestou do kostola...
Kožené čizmy
nosili ženy
vo sviatok

Detail ženského čepca

materiálov (drôt, kartón), ktoré ženy upravovali do požadovaného tvaru, obaľovali drahšími látkami a zdobili rôznymi ligotavými prvkami ako flitre, koráliky, perličky, kvietky atď. Prednú časť tvorila zdobená čelenka, zadnú zdobená výstuž v tvare srdca. Parta, uviazaná v zadnej časti hlavy, bola doplnená dlhými farebnými stuhami. Nevyhnutnú súčasť party nevesty tvoril veniec.

Zmenu stavu ženy po uzavretí manželstva symbolizuje výmena party za čepiec. Tým prezentuje svoj status vydatej ženy v sociálnych väzbách. Tejto významnej zmene podlieha aj úprava vlasov podľa prísnych pravidiel. Vlasy bolo potrebné upevniť pod čepiec do *chomla* po oboch stranách hlavy. Dôležitou súčasťou úpravy sú stužky *baršanky* a samotný čepiec, v zadnej časti pokrývajúci *chomel* a v prednej s priliehajúcou čipkou na vlasoch.¹¹

Dôležitou súčasťou úpravy hlavy aj na čepiec boli šatky. Ženy v Tepličke ich nosili viaceré druhov, veľkostí, farieb i hrúbky, podľa príležitosti i ročného obdobia. Najbežnejšie boli menšie každodenné šatky uväzované pod bradou. Novším

vývojovým stupňom sú väčšie štvorcové šatky (cca 50 cm) s ozdobnými strapcami, upevňované pod bradou bez viazania, pomocou prekrytej spinky. K špecifickým prvkom sviatočného ženského odevu

v Liptovskej Tepličke, ako aj obradového svadobného odevu nevesty patrila *ručník* – krížom cez prsia preložený biely plátenný pás. Po okrajoch bol zdobený a upevnený stužkou na páse.

V slede odevných súčastí nemožno opomenúť obuv. Aj keď spravidla, najmä v lete, chodili ženy bosé, vzhľadom na chladné prostredie a členitý horský terén bola obuv nevyhnutnou súčasťou ochrany tela. Charakteristickou obuvou sú pre túto lokalitu kožené čierne čizmy s nízkym podpätkom a tvrdou hornou sárou. Vrchný okraj bol zdobený výkrojom *do srdiečka*, lemovaný dierkovaním. Starším variantom boli čizmy s mäkkou naskladanou kožou v členkovej časti. V súvislosti s ovčiarstvom nachádzame v ľudovom odevu aj uplatnenie súkna. V prípade obuvi to boli zimné kapce namiesto čiziem, prípadne počas celého roka jednoduché *koucuny*, súkenné papuče, používané najmä pri práci okolo domu.

Tradičný odev starších žien v 90. rokoch 20. storočia, u najstaršej generácie uchovaný dodnes

Odev vydatej ženy so zamatovou šatkou a súkennými kapcami

Odev nevesty a svadobných družíc v súčasnej realizácii folklórneho súboru Tepličan

11 UŠAK, Jozef, ref. 5, s. 57-61.

Vrchný mužský ľudový odev so súkennou čuhou a koženou kapsou. Foto: Milous Chab

Mužský odev

Odev mužov v Liptovskej Tepličke bol oproti ženskému jednoduchší, omnoho rýchlejšie podliehal zmenám, prispôboval sa mestským vplyvom. Súviselo to najmä s vyššou migráciou mužov za prácou do miest, od prelomu 19. a 20. storočia najmä v súvislosti s rozvíjajúcim sa priemyslom.

Spodným odevom mužov boli jednoduché plátenné gate, ktoré tvorili dva rovné kusy plátna spojené klinom v rozkroku a v páse upevnené jednoduchou šnúrkou. Postupne gate začali v spodnej časti nôh

zužovať, prispôbovať strihom telu. Vrchným odevom nôh boli nohavice, v lete staršie jednoduché plátenné *cvilhozne*. Vzhľadom na klimatické podmienky i rozšírené ovčiarstvo však boli príznačnejšie hrubšie súkenné nohavice *chouošne*. Boli užšieho strihu ako gate. V spodnej časti *chouošne* prispôbovali telu rázporkom s vloženým *škriduom* a zdobili

Variant mužskej košele s úzkym rukávom

Tradičný mužský odev

Odev vydatých žien a ženatých mužov

Sardak ako charakteristická súčasť mužského ľudového odevu

Rodina v tradičnom ľudovom odevu

kičkom a farebnou šnúrkou. Vo vrchnej prednej časti boli dva zdobené rázporky. Do *obauka* na páse si nohavice upevňovali remeňom v dvoch vrstvách, pričom druhá vrstva bola spustená nižšie pása. K vývojovo starším odevným súčastiam, zhruba do 20. rokov 20. storočia, patrila aj širší kožený opasok (*opašník*), zdobený až štyrmi mosadznými prackami, s malým odkladacím vreckom. Tieto opasky, podobne ako pôvodne kožené „zápästky“, boli dôležitou ochranou mužov proti presileniu pri ťažkých prácach, najmä v lese.

Základnou súčasťou odevu mužov, ktorá splňala funkciu spodného i vrchného odevu zároveň, bola ľanová košeľa. Starší typ košele bol jednoduchého strihu. Z jedného dielu zhotovovali predný i zadný diel, s otvorom na hlavu, vpredu s rázporkom, zväzovaným šnúrkami. Na bokoch boli našité rovné rukávy. Postupným zdokonaľovaním strihu sa začína bližšie k telu formovať výkroj okolo krku do stojačika *golčera*, ktorý spolu so šnúrkami na zväzovanie a rázporkom začali bohato zdobiť

výšivkou. Rukávy sa postupne smerom k zápästiu zužovali a všívali do vyšívaním zdobených „zápästkov“.¹² Košeľa bola tiež predmetom daru nevesty ženichovi. Zdobenie takejto svadobnej košele bolo zdôraznené v prednej časti výšivkou s menami manželov a datovaním sobáša, čo platilo v prípade košieľ so širokým rukávom.

Na košeľu si muži obliekali *sardaky*, vesty z ovčej kože, okolo krku zdobené kožušinou. V Tepličke šili pre mužov i ženy *sardaček* na všedný deň a *sardak* na sviatok. Pracovné boli nezdobené, sviatočné naopak. Mužské *sardaky* zdobili našívaním farebných kožených aplikácií, ženské vyšívaním. Rovnako ako kožušinové vesty boli súčasťou odevu mužov i žien súkenné čuhi. Líšili sa len smerom zapínania a druhom súkna. Neodmysliteľnou súčasťou odevu boli kabáty,

v prípade mužov omnoho rýchlejšie podliehajúce mestským vplyvom. Už od prelomu 19. a 20. storočia sú zmeny v odevu veľmi výrazné. Kožušinové vesty postupne nahrádzali vlnené, pridaním rukávov vznikajú svetre. Do odevu mužov sa najvýraznejšie dostáva sako, charakteristické pre mestské prostredie či vyšší sociálny status.

Pokryvkou hlavy u mužov bol súkenný klobúk so širokou vyhnutou strieškou a stuhou. Podobne ako u žien, aj u mužov sa ozdobnosť sústreďovala do tohto prvku, najmä vo sviatočnom a obradovom odevu. Bohatá výzdoba svadobných klobúkov ženicha či družbov je jedným z dominantných špecifik mužského odevu v tejto lokalite.

K najstarším súčastiam obuvi mužov patria kožené krpce, ktoré neskôr vystriedali čižmy, spočiatku využívané ako sviatočná obuv. Už od začiatku 20. storočia sa však dominantným prvkom obuvi stali baganče, prevažne ako súčasť pracovného odevu. Najmä po druhej svetovej vojne sa rozšírilo aj u mužov nosenie kupovaných poltopánok. V súvislosti s výrobou obuvi v Tepličke respondenti uvádzajú nosenie súkenných kapcov, ktoré vyrábala Jano Nahalka (od Škerona), Martin Praško (od Bučika), či súkenných papúč od Kubička.

Foto: Milous Chab

Na praidkách-páračkách-páranie peria
Foto: Milous Chab

Dedičstvo v nehmotnej kultúre ľudu – zvyky a obrady

vyky a obrady tvoria významnú súčasť duchovnej kultúry ľudu ako tradíciou ustálené úkony, ktoré spoločnosť prijalo a ďalej rozširuje. Stretávame sa s nimi aj v súčasnosti v dvoch základných celkoch:

Kalendárne (výročné) zvyky a obrady sprevádzajú človeka v konkrétnych dňoch či obdobiach počas roka. Ich zámerom je zabezpečiť najmä prosperitu hospodárstva, úrodnosti a hojnosti (teda dominujú úkony roľníckeho charakteru), ale aj zabezpečiť zdravie a súdržnosť rodiny a jej členov počas roka.

Rodinné zvyky a obrady sú sústredené na základné prelomové zmeny v živote človeka a jeho rodiny – na narodenie, svadbu a úmrtie.

Ľudová obradová kultúra je spojená ešte s predkresťanskými predstavami človeka o svete a pôsobení nebeských telies či nadprirodzených síl, čo súviselo aj s adekvátnym stupňom vedomia ľudí v tomto období. Mnohé ich úkony vyplývali z nevedomosti, nedokázali si vysvetliť viaceré prírodné javy. Postupným vývojom nastali zásadné zmeny v ľudskom

vedomí, mnohé prinieslo i kresťanstvo. Napriek tomu však v živote spoločenstiev i jedincov mnohé z prvkov zostali hlboko zakorenené a pretrvali dodnes. Viaceré z nich sa prelínajú s kresťanstvom, čím zmenili svoj charakter, niektoré zostali v kultúre v pôvodnej podobe. Dnes však už stratili svoj prvotný magický a úžitkový význam, zmenili svoju funkciu už

len na zábavnú a pôvodnú funkciu už nedokážu vysvetliť často ani príslušníci najstaršej žijúcej generácie. Napriek tomu pretrvali v tradíciách tieto prvky ako súčasť nášho kultúrneho dedičstva, ktoré pomáha objasňovať minulosť a život našich predkov a uchovávať najvýznamnejšie hodnoty ich kultúry.

roľnícky rok. V týchto súvislostiach vnímame teda i väčšinu zvykoslovných úkonov počas zimného obdobia, ktorých hlavným cieľom bolo ochrániť hospodárstvo a rodinu pred škodlivými účinkami pôsobenia nadprirodzených síl, prípadne si ich nakloniť, aby mu, naopak, pomohli v zabezpečení prosperity hospodárstva a zdravia rodiny v nasledujúcom období. Rovnako ako v ostatných kalendárnych či rodinných obradoch, aj pri vianočných zvykoch dochádzalo k postupnému prenikaniu a následnému prelínaniu niektorých predkresťanských prvkov s kresťanskými, čo je charakteristické pre tradičnú ľudovú kultúru aj v súčasnosti.

Vianočné zvyky a obrady zahŕňajú celý zvykoslovný komplex od tzv. *strídžích dní*, ku ktorým sa v ľudovej kultúre viazalo najväčšie množstvo tradičných predvianočných prvkov, až do *Troch kráľov*. Vo väzbe na kresťanstvo sa k tomuto predvianočnému obdobiu viaže advent. Spomedzi strídžích dní spomenieme aspoň niektoré, ktoré najvýraznejšie rezonovali v predvianočnom období v Liptovskej Tepličke.

Katarína (25. novembra)

Tento deň je jedným z prvých strídžích dní. V Liptovskej Tepličke vtedy chodili ženy zahalené v bielom odevu strašiť deti. Na obohatenie ich maskovania a zvýšenie účinku strašenia, ale v posledných desaťročiach najmä s cieľom zábavy, začali používať aj *protézu* zo surového zemiaka. So symbolickým strašením detí, *aby boli dobré a aby sa modlili*, sa stretávame vo zvykoch viackrát. Ženy v bielom chodili napríklad aj na Luciu či na Ondreja so zamúčenou tvárou.

Ondrej (30. novembra)

Deň Ondreja je aj v ľudovej tradícii Liptovskej Tepličky orientovaný na prosperitu hospodárstva, prevažne však v oblasti chovu zvierat. S týmto prvkom spájame aj chodenie *svinom buchť na chlievy*. K Ondrejovi sa viaže zvyk pletenia bičov, s ktorými následne pastieri obchádzali po domácnostiach za výslužku. Obchádzka trvali niekedy až do jari. Na jar, pri prvom výhone dobytku na pašu, gazdine symbolicky pošibali statok ondrejskými prútmí, pričom verili v ich čarovnú moc zabezpečiť statku zdravie počas nasledujúceho roka.

Ondrej patril tiež k dňom s najväčšou silou pôsobenia v oblasti ľúbostnej mágie. Liatie horúceho oliva do studenej vody, ktoré vykonávali slobodné dievky počas ondrejskej noci, je spojené s predpoveďou o zamestnaní budúceho muža: „*Suseda vše mala klince, no a vydala se za šustra*“ (M. G., 86 rokov). Tento zvyk je rozšírený na celom našom území. Účinok samotného magického úkonu mali znásobiť sprievodné prejavy ústnej slovesnosti:

Ondreju, Ondreju, na tebe ouovo lejō. dajže, bože znať, chto me bēde brať. A čo mi je sudzone, to nech mi je pred oči predvedzone.

„*A vera, že mne se to aj vepelniuo. V nocē se mi šniuo, viđauach duplaše od Špinika. A vera stađe aj chuopa mom.*“

(Mária Janíková – od Špinika)

Odkiaľ bude budúci ženich dievku malo prezradiť aj *stresane puotof* (trasenie plovov), pri ktorom dievčence predriekali:

Trēsme kouy, de majo štyri vouy. Dajže, bože znať, chto me bēde brať.

Lucia (13. decembra)

Tento deň je najkratším dňom kalendárneho roka. V ľudových predstavách v tento deň mali zlé sily najväčšiu moc, keďže tma prevládala najdlhšie. Práve v spojitosti s touto predstavou sa k Lucii viažu obchádzky maskovaných žien, celých zahalených v bielom, ktoré bez slova pomocou husieho pera vymetajú všetky kúty domácností – symbolicky ide o vymetanie všetkého zla z domácností.

Ochranou voči pôsobeniu zlých síl bol aj magický účinok cesnaku, známy po stáročia vo viacerých kultúrach. Cesnak na Luciu jedli všetci členovia rodiny, gazda ním krmil aj každý kus statku. V Liptovskej Tepličke na ochranu statku natierali cesnakom zárubne stajní. S prenikaním kresťanstva k apotropajným (magicko-ochranným) prostriedkom pribudla posvätená trojkráľová krieda či svätená voda. V súvislosti s dňom Lucie je známa aj magická moc *Luciového stolčeka*, vyrezávaného od Lucie do Štedrého dňa (*Vilija*): „*Boli isti v deďiňe, čo stridžili, boli strigone*“ (M. G., 86 rokov). Podľa predstáv našich predkov umožňoval práve luciový stolček na polnočnej omši vidieť nositeľov škodlivých síl. Po Vianociach zostával umiestnený v maštali či chlieve, aby ochraňoval zvieratstvo pred škodlivým pôsobením zlých síl (stríg).

Podobne ako na Ondreja bol deň Lucie venovaný aj ľúbostnej mágii. Aj tu bol známy na celom našom území rozšírený prvok varenia halušiek, pričom do každej zabalili lístok s mužským menom. Aké meno dievke v haluške vyplávalo, také mal mať jej budúci muž. Dievky tieto čary vykonávali v *kondelnej izbe*,¹³ pričom vodu na halušky museli *od foluša* priniesť v ústach. Tým mal byť účinok veštby umocnený. Svoju účasť na týchto aktivitách si nenechali ujsť ani mládenci, ktorí zastavovali dievčence s vodou v ústach a rozosmievali ich, aby vodu vypluli a museli sa po ňu vrátiť. S týmto úkonom sa v Tepličke stretávame ešte v 60. rokoch 20. storočia, pravdaže už výlučne v zábavnej polohe. S obdobou tohto prvku

Kalendárne (výročné) zvyky a obrady

Vianoce

Vo vzťahu k tradičnej ľudovej kultúre k najvýraznejším obdobiam kalendárneho roka patrí obdobie Vianoc. Vo všeobecnosti však významným faktorom nielen vianočného, ale celého obdobia zimných zvykov a obradov bola skutočnosť, že dni oproti nociam majú kratšie trvanie, prevláda teda tma nad svetlom. V predstavách človeka sa tma vždy spájala s obavami pred pôsobením niečoho zlého, obavami z nepriaznivých síl, ktoré môžu človeku a prírode škodiť. Na druhej strane ide o obdobie vegetatívneho pokoja, teda prípravy zeme i samotného hospodára na nový

13 V kúdelných izbách sa počas zimy schádzali pri pradení ľanu a v nich bol sústredný v tomto období temer celý spoločenský život mládeže.

Tradícia mikulášskej obchôdzky pretrvala až do 21. storočia Foto: Jaroslav Kíček

sa stretávajú neskôr v zjednodušenej verzii – 12 lístkov s menami chlapcov si dievčence starostlivo schovávali a každý deň od Lucie do Vilije jeden spálili. Meno, ktoré zostalo na poslednom lístku, veštilo meno ženicha.

Vydaj dievčata symbolizovala aj vetvička ovocného stromu, najčastejšie slivky, odtrhnutá na Luciu. Ak do Vianoc vykvitla, verili, že dievka sa v budúcom roku iste vydá. Tento zvyk uvádzajú respondenti na Luciu, ale tiež na Katarínu. Ani ovocný konárik nebol vždy podmienkou, v minulosti stačili *pužički*: „*Deže hme mali ovocne, ket dve hrušky boli v dedine*“ (M. G., 86 rokov). Vydaj si veštili slobodné dievky aj pomocou jablka, do ktorého práve na Luciu po prvýkrát zahryzli, a potom každý ďalší deň znova až do Štedrého dňa. Ohryzok, ktorý im zostal, si vzali na polnočnú omšu a potajomky zagúľali po zemi. Kde sa jablko pristavilo, odtiaľ mala mať dievka ženicha.

Obdobie od *Lucie do Vilije* je v ľudovej tradícii veľmi silným prvkom, keďže 12 dní tohto obdobia symbolizuje aj 12 mesiacov kalendárneho roka. Vzhľadom na roľnícky spôsob získavania obživy mal každý z týchto mesiacov pre jedince, rodinu i celú lokalitu veľký význam.

Mikuláš (6. decembra)

Deň sv. Mikuláša je najvýraznejším a dodnes uchovávaným v rámci celých lokálnych spoločenstiev, vo väčšine najmä miest, kde mu venujú centrálnu oslavu. Na príklade mikulášskej tradície však môžeme sledovať aj najzásadnejšiu transformáciu do novej funkcie i novej

podoby. Tradičné kresťanské väzby tohto dňa smerujú k biskupovi Mikulášovi, ktorý bol povestný svojou štedrosťou. Od tejto podstaty sa odvíja obdarúvanie najmä detí symbolickými drobnými sladkosťami. V kontexte obchôdzkového ľudového divadla sa postupne pridružili postavy čerta a anjela. Spočiatku obdarúvali deti za modlitbu, dnes deti recitujú aj básničky či spievajú detské piesne.

Štedrý deň – Vilija (24. decembra)

Samotné sviatky Vianoc, zamerané v kresťanskom ponímaní na narodenie Ježiša Krista, sú v našej tradičnej ľudovej kultúre sústredené do troch dní (24. – 26. decembra). Ich neodmysliteľnou súčasťou je tiež oslava nového roka (1. januára) a končia sa sviatkom Troch kráľov (6. januára). Všetky tieto dni z hľadiska pôvodu sviatkov veľmi úzko súvisia, pričom sú príkladom prelínania súčasných kresťanských s niektorými prvkami predkresťanského obdobia. S predkresťanským obdobím súvisia niektoré prvky oslavy zimného slnovratu, ktorý pripadá na 25. decembra. Pomenovanie Štedrého dňa (24. december) – *Vilija* tak možno odvodiť od rímskeho základu slova „*vigilio*“, čo znamená *predvečer sviatku*. V kresťanstve je 25. december dňom narodenia Ježiša Krista a k nemu sú sústredené aj celé vianočné sviatky.

Vianoce tiež súvisia s ukončením starého a začiatkom nového roka. Dejiny však neboli priamočiaré a pri návrate do histórie našich predkov sa stretávame počas vývoja s viacerými posunmi v dátumoch. 1. január ako deň Nového roka potvrdil

pre celý kresťanský svet definitívne až pápež v roku 1512. Dovtedy v našich kultúrach rezonovali viaceré posuny. V istom období sa začínal nový rok 25. decembra či 6. januára. Preto sa počas Vianoc stretávame pri viacerých úkonoch s prvkami novoročia (*ako na nový rok, tak po celý rok*) v rôznych dátumoch.

Štedrý deň *Vilija* patril k dňom symbolizujúcim v každom úkone nový začiatok. Do domácností prichádzali vinšovníci so želaním šťastia, zdravia a prosperity hospodárstva po celý nasledujúci rok. Žena však ako návštevníčka nebola žiaduca, pretože v tradičných predstavách bola práve ona nositeľkou zlých síl. Vinšovníkmi boli chlapci, mladí a zdraví, ako symbol zdravia a sily, najčastejšie pastieri, ktorí chodili s baranom na krku, čím symbolizovali prosperitu hospodárstva.

Vinšujem, vinšujem, na te svate Vilije, žebe šte mali korun peune biblije. Hojne zdrovia, božego požehnana na statkoch i na deťoch.

Symboliku nového začiatku dokumentuje aj nevyhnutnosť všetko vyčistiť, celú domácnosť, všetky kúty, i hospodárske priestory. Čo bolo požičané, muselo sa vrátiť. Významnú pozornosť venovali gazdiné príprave vianočného štedrovečerného stola, napriek prísnemu pôstu, ktorý platil pre požívanie mäsa počas celého dňa, až do polnoci. Deti odháňali cez deň od jedla so slovami: „*Nechmatajte, bo będęte mať krosty!*“ (A. N., 55 rokov).

Základnou potravinou večere bol chlieb, ktorý piekli už od svitania v *pekarníku*.

Chlieb, položený na stole počas celých sviatkov a *zakrútený* v lanovej handre, symbolizuje v tradičnej kultúre všeobecne dostatok, je základnou potravinou v celej slovanskej kultúre. Aj ostatné potraviny štedrovečerného stola boli prevažne z kysnutého cesta. Záviny šule, do ktorých *zašulali* lekvár, mak alebo tvaroh (*zakaliste*), či charakteristické vianočné jedlo – drobné *bobalky* s makom. Polievku varili v Tepličke hrachovú, prípadne hríbovú. Hrach, mak, bobalky symbolizujú bohatstvo. *Šule* zasa svojim okrúhlym tvarom nekonečnosť, kontinuitu prosperity.

V súvislosti so symbolikou večného života treba spomenúť aj zeleň, zastúpenú večne zelenou ihličnatou vetvičkou. Vianočný stromček v jeho súčasnej podobe je najmä vo vidieckom prostredí relatívne novým prvkom, rozšíril sa tu až od 1. tretiny 20. storočia, najmä však v druhej polovici. Nahradil tak veniec z obilia, ktorý pôvodne vešali naši predkova nad stôl, rovnako so symbolickým významom hojnosti a prosperity hospodárstva. V súčasnosti však už Tepličania pamätajú prevažne zelené ihličnaté stromčeky. Spomínajú však na pôvodné umiestnenie stromčeka bez vrcholca, zaveseného nad stolom *na tragar*. Jeho zdobenie je už modernou záležitosťou 20. storočia, aj to sa vyvíjalo postupne

od skromných prírodných ozdôb (napr. jabĺčka, orechy): „*S cesta, keď mama urobila rezanki, som poskladala na cifry*“ (M. G., 86 rokov).

Nevyhnutnou súčasťou vianočného stola je aj voda, nielen vo väzbe na jej úžitkovú funkciu, ale i magicko-očistnú. Vieru v životodarnú silu vody podčiarkuje v Tepličke umývanie v potoku *na Viliju* pri večernom zvonení. Vode v tomto čase pripisovali čarovnú liečivú moc, hovorilo sa tiež, že tečie víno. Z tejto vody naberali aj do džbánov na štedrovečerný stôl. „*Chodili vino lapať s čučarki*“ (M. G., 86 rokov). Neskôr ju na stole nahrádzala voda zo studničiek.

V súvislosti s prípravou štedrovečerného stola spomenieme ešte aspoň niektoré magické úkony, napríklad kladenie ovseného zrna pod stôl pre hojnú úrodu, či zväzovanie jeho nôh reťazou pre zabezpečenie súdržnosti rodiny. Zrno, bobalky i vodu po večeri odnášal gazda aj statku do maštale. Reťaz z vianočného stola mala zabezpečiť aj súdržnosť stáda – na jar pri prvom výhone dobytky ju položili pred maštal, aby ju statok prekročil. Pri všetkých vianočných magických úkonoch (bolo ich nepomerne viac) dominuje magicko-prosperitívna funkcia, smerovali teda k zabezpečeniu rodiny v nasledujúcom vegetatívnom roku.

Zvyk polnočného trúbenia pastierov, zachovaný do súčasnosti

Zvyšok večera do polnočnej omše bol naplnený návštevami koledníkov a vinšovníkov. S časom pred polnocou sa v Tepličke spájal zvyk pastierov spojený s hlasným trúbením a plieskaním bičov, ktorý spájajú s oslavnými prejavmi narodenia Ježiša. V predkresťanských obradoch sa s podobnými prejavmi hluku stretávame pri vyhánaní zlých síl z chotára. Aj to je jeden z dôvodov, prečo tento prvok cirkevnej vrchnosti zakazovala, napriek tomu však pretrval do súčasnosti.

Z neodmysliteľných úkonov ľúbostnej mágie si obyvateľka Tepličky spomína: „*Keď zme večerali, mali sme ocovi ukradnúť prvu bobalku, a dať ju gu domu na uhol. Ako dlho tam bola, za taky čas sa mala vydať*“ (M. G., 86 rokov).

Po polnoci bolo už dovolené aj jenie mäsa, domáci tak po príchode z polnočnej omše podávali ešte zvyčajne klobásu.

Božie narodenie – „Gody“ (25. decembra)

Na tento deň pripadá prvý sviatok vianočný, ktorý je dôsledne zasvätený narodeniu Ježiša Krista. Je spojený s pastierskou omšou. Na tento deň sa vzťahoval zákaz akýchkoľvek prác okolo hospodárstva, okrem tých najnevyhnutnejších (kŕmenie, dojenie). Navštevovala sa len najbližšia rodina: „*Každo malo doma seďeť*“ (M. G., 86 rokov).

Štefan (26. decembra)

Druhý vianočný sviatok už mal celkom iný charakter. Po období pôstu počas adventu znova dostávajú priestor zábavy. Deň Štefana bol venovaný vzájomným spoločenským kontaktom, okrem rodinných návštev sa vykonávali aj vianočné divadlá, známe sú štefanské zábavy.

Tradičná teplická rodina pri stromčeku

Chodenie mládenčov s betlehemom. Foto: Milous Chab

Nový rok (1. január)

Je najvýraznejšie spojený s predstavou nového začiatku. Prítomnosť ženy na návšteve, podobne ako na Štedrý deň, bola ne-žiaduca, keďže žena bola nositeľkou zlých síl. S akým menom stretla dievka prvého muža, za také meno sa mala vydať.

Traja kráľi (6. januára)

Celý vianočný cyklus zvykov a obradov sa aj v Liptovskej Tepličke končil dňom Troch kráľov. V tento deň chodili do kostola posväcovať vodu či kriedu, ktoré potom používali počas celého roka ako apotropajný (ochranný) prostriedok pri rôznych obradoch a zvykoch.

S celým vianočným obdobím sa spája aj v Tepličke ešte v prvej polovici 20. storočia obchôdzková betlehemska vianočná hra, ktorá sa končila želaním prosperity:

Zbohom ostavajte, dobre sa tu majte, neh vas Boh požehna a šitko dobre da.

Sebastián (20. januára)

V tento deň nosili obyvatelia naturálne tým, ktorí verejne pôsobili pre obec. „Cela dedina nosila vachtarovi, organistovi, aj rektorovi žbožie, štvrty..., fararovi aj drevo“ (M. G., 86 rokov).

Hromnice (2. februára)

Ako očistné sviatky súvisia Hromnice s posväcovaním ohňa, vo väzbe na jeho významnú magicko-očistnú funkciu. K tomuto dňu sa viaže svätenie sviečok ako

nositeľov ohňa. Tieto hromničné sviečky používali počas roka domáci na ochranu, napríklad pred búrkami či krupobitím.

Blažej (3. februára)

Respondenti uvádzajú zo spomienok predchádzajúcej generácie v tento deň zvyk *požehňavania hrdiel*, pri ktorom si prekrížené hromničné sviečky prikladajú k hrdlu.

Fašiangy

Obdobie fašiangov uzatvára zimný a zároveň otvára jarný cyklus zvykov a obradov. Naplno sa otvára po *Troch kráľoch* (6. január), teda po ukončení vianočného cyklu, a trvá až do pôstu, ktorý sa začína štyridsať dní pred Veľkou nocou, čiže do *Krivej stredy* (Popolcová streda). Vyplňa tak vlastne druhú časť zimy. Fašiangy sú najveselším obdobím v priebehu kalendárneho roka, plným zábav. Svedčí o tom aj samotný názov odvodený z nemeckého Faschang, čo pôvodne označovalo výčap, presnejšie nápoj pred pôstom.¹⁴ Do tohto obdobia relatívneho vegetačného pokoja bývali sústredené spoločenské aktivity, na ktoré počas roľníckeho pracovného roka nebolo veľa času. Počas fašiangov realizovali aj väčšinu svadieb. Charakteristické sú však najmä *kondelne izby*, v ktorých sa už od jesene schádzala mládež pri pradení. „Do Vilije najsamprf museli utkať sukno, bo chuopi museli mať nove chouoše a kapce. A ženy čuhy“ (M. G., 86 rokov).

Kúdelné izby si samostatne organizovala každá veková vrstva dievok *každa verstva* v dome jednej z nich. Tam dievky z vrstvy spoločne nanosili drevo na kúrenie i jedlo na pohostenie (slanina, kapusta). Kúdelná izba bývala miestom práce, ale aj zábavy. „Ja ňeviem, že to tolko času bolo a teraz nič“ (M. G., 86 rokov).

Sem prichádzali aj mládenci *divote robiti*. Spolu s dievkami sa chodievali sánkovať na *Magadzin* na šmykoch, *vuačuhach* (hospodárske transportné sane), na *korbe*. Mládenci *parobci* tiež dievkam zo žartu pobrali a *rosčuchrali kondele* (pochlpili kúdele) či poschovávali *falfički* (cievky s namotaným vláknom).

V kúdelných izbách boli obľúbené rôzne hry, aj mierne lascivného charakteru. Často napríklad *tjukli sol* (tlkli sol). Dievky sa pri tom zavesili za nohy po oboch stranách lavičky a popod lavičku sa udierali zadkami. A podľa výpovede respondentky „vera še i blesuo!“ (A. N., 55 rokov). K obľúbeným najmä na Ondreja zasa patrili hry *pačim a viším*.

V Liptovskej Tepličke sme v spomienkach respondentov zaznamenali v kúdelnej izbe prvok chodenia s kozou: „M. Michalčeková, rod. Milanová, prišla do kondelnej izby do Gajdoša ako šmertka aj s kozu. Paroški mala z motyky. Nič nehovorili, len zle urobiť“ (A. N., 55 rokov). Kozu je jednou z najstarších zoomorfných masiek a stretávame sa s ňou vo vianočných i fašiangových zvykoch. V duchovnej

Ukladanie bahniatok pod tragar s vierou v magickú ochranu domu. Foto: Milous Chab

kultúre mnohých národov vystupuje ako symbol plodnosti a energie.¹⁵ V súvislosti s plodnosťou treba spomenúť aj tradičné obradové jedlo *pankuški*, ako aj fašiangové obchôdzky po domácnostiach so želaním hojnosti a prosperity. Za výsledku – mäso, slaninu a peniaze – mládež následne večer usporiadala zábavu.

A tam hore na komine, šedi kocer na suonine. Idže ho odhnať a mne kuščik odrezať. Jag by šte še mali porezať, dajte mi noš, pujdem ši sam odpasať.

Symbolickým *pochovávaním basy* sa v Popolcovú stredu oficiálne ukončilo fašiangové obdobie zábav a nastal veľký pôst až do Veľkej noci. Mladší obyvatelia už tento obrad neuvádzajú, v spomienkach najstarších ešte rezonuje.

Veľká noc

Veľkonočné sviatky v kresťanskom ponímaní jednoznačne symbolizujú ukrižovanie a zmŕtvychvstanie Ježiša Krista. V kontexte tradičnej kultúry je toto obdobie spojené s príchodom nového vegetačného obdobia a začiatkom roľníckych prác, čo bolo pre roľníkov aj v Liptovskej Tepličke jedným z najdôležitejších

hospodárskych období. Preto sa k jari viazalo v minulosti množstvo zvykov a úkonov, zameraných na dosiahnutie dobrej úrody, ktorá bola pre obyvateľov jediným živiteľom. Postupným vývojom sa menil aj spôsob života Tepličanov, čím aj tieto zvyky strácali opodstatnenie a postupne zanikali. V súčasnosti sa s nimi stretávame len veľmi sporadicky, často len v torzovitých spomienkach obyvateľov. Viaceré prvky sa však snažia domáci uchovať aspoň v javiskovej podobe prostredníctvom folklórnej skupiny či detského folklórneho súboru. Veľkonočné zvyky a obrady sú tiež príkladom prelínania viacerých kresťanských aspektov s predkresťanskými prvkami.

Šúľková nedela

Viaceré úkony tohto obdobia ustálené tradíciou sa viažu k „šúľkovej nedeli“ už tri týždne pred Veľkou nocou. Názov tohto dňa je odvodený od varenia tradičných cestovinových šúľkov, symbolizujúcich dobrú úrodu. Šúľky majú byť dlhé a hrubé, aby sa také urodili aj klasy obilia. Ide tu o využitie similárnej mágie, založenej na podobnosti javov (aké hrubé budú šúľky, také hrubé budú klasy).

K obradom s hlbokou tradíciou v slovanskej kultúre patrí v tento deň vynášanie

Moreny. Prvé správy o *Pepemajmorene* ako symbole zimy a smrti sa v našej kultúre objavujú už v 16. storočí. Podľa pôvodných poverových predstáv jej vynesenie z chotára umožnili príchod jari. V Liptovskej Tepličke sa tento prvok uchoval v symbolickej podobe s menšími prestávkami a obmenami relatívne až do súčasnosti v revitalizovanej podobe, ako aj prostredníctvom folklórnej skupiny. Slobodné dievčence obliekli jednoduchú figurínu do ženských šiat a pôvodne s ňou tancovali na krížnych cestách. Následne so spevom obchádzali domácnosti po dedine, pričom vyberali *muku, vajca i suonine*. Dievky však nesmeli stúpiť na sneh, len na blato, aby sa zima nevrátila. Nakoniec *Pepemajmorenu* zapálili a hodili do vody. S ňou mala symbolicky odplávať z chotára aj zima. Oheň a vodu v tomto úkone vnímame aj v kontexte ich magicko-očistnej funkcie. Z vyzbieraných surovín si uvarili šúľance. Návrat k tejto tradícii dnes dokumentuje už uvádzaná súťaž v príprave a jedení šúľancov.¹⁶

Kvetná nedela

V kresťanskej tradícii je spojená s posväcovaním *pužiček* (bahniatka). Posvätené vetvičky si ľudia odkladali v izbe za *tragar*. Verili v ich magickú moc napríklad

14 LUTHER, Daniel. Fašiangy. In *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: Veda, 1995, s. 135.

15 ZAJONC, Juraj. Kozu. In *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: Veda, 1995, s. 265.

16 Pozri kapitolu o špecifikách ľudovej stravy.

Veľkonočná oblievacka v spomienkach

... a s muzikou

pri zabezpečení hojnosti úrody tým, že pred siatím či sadením zemiakov do každého vreca vložili jeden z týchto posvätených prútikov. Pri ochrane dobytky ich zasa využívali na okiadanie statku pred jarnou orbou.

Najvýraznejšie v kontexte zvykoslovia sú dni veľkonočného týždňa.

Zelený štvrtok

Vo väzbe k ukrižovaniu Krista a kresťanskému smútku sa k tomuto dňu viaže zaväzovanie zvonov, ktoré až do *Bielej soboty* nahradili rapkáče. Za ich zvukov zvolávali obyvateľov do kostola: „Vyzvanome po peršši ras, vyzvanome po drugi ras.“ So Zeleným štvrtkom sa v Tepličke tiež viaže konzumovanie „božej dreviny“ (horká bylina s drobnými bobulkami).

Veľký piatok

V rámci veľkonočných obradov je dňom najväčšieho smútku, s čím je spojený aj najväčší pôst. V tento deň sa nesmeli robiť ťažké roboty, najmä v spojení s pôdou, nemala sa rušiť zem. Naopak, domína najmä očistná funkcia vody: „Na Veľký piatok zme kupali ovce“ (M. G., 86 rokov).

Biela sobota

Tento deň bol spojený s modlením pri Božom hrobe. V hospodárskej tradícii sa k nemu viažala najmä príprava veľkonočných jedál. Údená

bravčová šunka šoudra spolu so slaninou, klobásou, vajcami a chlebom patrili k základným veľkonočným potravinám. Šoudru varili niekedy už na Veľký piatok „žeby bola obeťka, žeby pachuo, ale nesmeli zme ťerkať“ (M. G., 86 rokov). K starým kresťanským tradíciám patrí aj pečenie jahňaciny, ktorú v Tepličke, často plnenú, nachádzame ešte približne v polovici 20. storočia.

Veľkonočná nedeľa

Jedlá nosili na rannú omšu do kostola posvätiť. Z každého posväteného jedla si všetci členovia rodiny vzali po kúsku. Na Veľkonočnú nedeľu pripravovali dievky aj vajčička pre mládenčov, ktoré farbili jednoduchým uvarením v cibulovej šupke. Vajce v tomto období výrazne rezonuje ako symbol plodnosti, znovuzrodenia,

pri obdarúvaní mládenčov nadobúda aj funkciu daru lásky. A práve v kontexte tejto funkcie dochádzalo postupne k bohatému rozvinutiu ozdobnosti vajec, čím sa dievky snažili vyjadriť svoj vzťah k mládenčovi.

Veľkonočný pondelok

Bol spojený s oblievaním dievok mládencami. Slobodné dievky chodili „kúpať“ už od skorého rána najmä regrúti. Voda v tomto kontexte symbolizuje zdravie a sviežosť. Spôsoby oblievania boli často pre dievča tvrdé, najmä ak ich vzali rovno do potoka s ľadovou vodou. Ak však prejavili nevôľu, či dokonca odmietli, bola to veľká hanba, regrúti im na zábavena muzike „zagrali marš“. Následne mládencci chodili po obci po šmigoršte vyberať výslužku, z ktorej večer usporiadali zábavu.

Sadenie májov na Rusadle. Foto: Milous Chab

Rusadle

Veľkonočný zvykoslovný cyklus uzatvárajú Turíce *Rusadle*, 7 týždňov po Veľkej noci. Aj tieto sviatky sú zamerané na zabezpečenie hojnosti a vegetačného rastu. V Tepličke sú spojené so stavaním májov. V noci zo soboty na nedeľu slobodní mládencci stavali zelené stromčeky do dvorov, kde mali slobodné dievčence. Počet májov bol priamo úmerný počtu dievok v dome. Zvyčajne používali smrek, ak však šlo o vážnu známosť, dievka dostala vzácnejšiu brezu. „Parobci chodili na brezy ďaleko, až na Čierny Váh.“ Rovnako ako na Veľkú noc, aj na *Rusadle* mládencci chodili po šmigoršte s harmoniou na následnú večernú zábavu. Ak sa im výslužka od niektorej gazdinej málila, tiež jej na nej „zagrali marš“.

Ján (24. júna)

Deň sv. Jána je vnímaný v starej slovanskej kultúre v spojitosti s letným slnovratom, s oslavou životodarnej sily slnka. Do ľudových tradícií sa tento prvok transformoval prostredníctvom pálenia jánskych ohňov na vyvýšených miestach na okraji chotára. Oslavy životodarnej sily slnka a zároveň magicko-očistnej funkcie ohňa sa z predkresťanskej minulosti veľmi dlho tradovali v spojení s roztopašnými,

neviazanými zábavami najmä slobodnej mládeže. Kresťanská vrchnosť tieto „pohanské prvky“ dôrazne zakazovala. Vo svojich výpovediach sa v Tepličke respondenti rozchádzajú, niektorí uvádzajú, že jánske ohne sa tu nepálili, len v posledných rokoch začínajú s touto revitalizáciou starobylého prvku, iní zasa spomínajú na obdobie ešte

do polovice 20. storočia, keď na Škverkovcu mládencci naukladali poľná kluchtá na veľkú vatru a v predvečer Jána zapálili (M. G., 86 rokov).

Tento deň bol v tradičnej kultúre tiež spájaný s liečivými rastlinami. Rastliny nazbierané počas svätajánskej noci pred východom slnka mali mať najsilnejšiu moc.

Jánske vatry rovnako dlhodobo v tradíciách pretrvávajú. Foto: Milous Chab

... a dnes v podaní folklórného kolektívu Tepličan. Foto: Milous Chab

Rodinné zvyky a obrady

Narodenie

V minulosti ženy rodili doma, čo bolo spojené s väčším zdravotným rizikom pre samotnú matku i dieťa. Odbornú pomoc pri pôrodoch zabezpečovali *babice*, pôrodné asistentky, spočiatku neškolené, v posledných storočiach však na základe vrchnostenských príkazov museli prejsť odbornou kvalifikačnou prípravou. Táto situácia trvala až do druhej polovice 20. storočia. Ešte v 60. rokoch uvádzajú obyvatelia v Liptovskej Tepličke *Rosku Dratvovu od Michalice*, ktorá pomáhala pri pôrodoch. Dnes už rodia ženy v nemocnici, kde majú zabezpečenú odbornú zdravotnú starostlivosť. Keďže v minulosti boli rodička i jej dieťa vystavení viacerým vonkajším rizikám, zo socionormatívneho hľadiska sa na ženu už v období tehotenstva vzťahovali viaceré zákazy, prípadne predpovede, ktoré mali ozrejmiť budúcnosť dieťaťa. Tehotná žena sa napríklad mala vyvarovať náhodným udretiam, pretože verili, že na rovnakom mieste na tele bude mať dieťa flak. Nemala sa tiež pozeráť na škaredých ľudí, aby nemala škamrave diecko. Budúce pohlavie dieťaťa zas dokumentovala krása budúcej matky. Ak bola *britka*, mala nosiť pod srdcom dievča, keďže jej *odbiuo krase*.

Pôrod

Keďže rodička zvyčajne v rodinnom prostredí nemala kedysi vytvorenú možnosť samostatného priestoru, rodila vo vymedzenom priestore v kúte, kde jej umiestnili posteľ. Zo zdravotných a hygienických dôvodov, ale v minulosti najmä z dôvodov ochrany pred pôsobením nepriaznivých síl, kút rodičky oddeľovali plachtou, prevesenou cez hrable. Proti urieknutiu vo všeobecnosti používali červenú farbu, ktorú použili napríklad pri výšivke takejto kútnej

plachty. Na plachtu potom uviazali modrú alebo ružovú farebnú stužku, symbolizujúcu pohlavie dieťaťa.

V čase samotného pôrodu deti z rodiny vyhánali z izby so slovami: „*Nechod tam, bo tam še uomajō kolesō* (lámu kolesá)“. Aj v Tepličke ešte v 1. tretine 20. storočia mala zabezpečiť ľahší priebeh pôrodu prítomnosť nejakej súčasti odevu. Mužove nohavice či klobúk symbolizovali prítomnosť muža, s ktorým sa tak mohla rodička aspoň imaginárne „podeliť o bolesť“. Ľahší pôrod malo zabezpečiť rodičke aj sedenie na *ki-jonke* (piest na bielizeň). Počas šiestonedelia žena nemala vychádzať z domu, len po odkvap, aby ju nezabil blesk. Šiestonedielka spávala s dieťaťom za kútnou plachtou. Keď z neho vychádzala, mala zapichnúť do plachty ihlu – ak by zlé sily *splose babi* chceli uškodiť jej alebo dieťaťu, museli by sa ihlou pichnúť. Príbehy, v ktorých *splose babi* vzali matke dieťa a podhodili jej svoje, sú v spomienkach Tepličanov dodnes živé. Respondenti uvádzajú z rozprávania predchádzajúcich generácií viaceré príbehy:

Splose babi oklamali matku vábením zvonivého zvuku, pričom sa jej prihovárali: „ženka, ženka, *chyt sa zvonka*“. Žena sa chytila a dieťa pustila. Baby ho rýchlo uchytili, vymenili za svoje a utekali s ukradnutým dieťaťom na močidlo k Váhu, kde bývali.

Splose babi vyčarali diecko, ale nesmeli s ním prejsť cez vodu (mostík). Ženy vymysleli čipčar (ostnatý konár šípky), vzali *splose* diecko na hnoj a bili ho, kým baba neprišla zdrava.

Iný príbeh uvádza tiež prípad s *plosim* diečkom, ktoré baby vymenili matke. Keď vymenené dieťa chradlo, ešte trojročné nerozprávalo a rodičia už nevedeli ako ďalej, vzali ho k lekárovi do Liptovského Hrádku. „*Jak prišli pod Skalniste, tam tuho zapiskauo, aš še hori ozevaue a z hore zakričauo: Miki, Miki, de ideš? A diecko prvý ras prehovorilo ich rečou: Naki kouajki*“ (A. N., 55 rokov).

S podobnými príbehmi sa stretávame v spomienkovom rozprávaní vo viacerých variantoch. Venoval sa im aj František Bardy, ktorý ich trpezlivo zbieral a v roku 2015 aj publikoval.¹⁷

Pred pôsobením nečistých, zlých síl mal rodičku i dieťa ochrániť obrad magickej očisty. V predkresťanskom období túto úlohu spĺňal prvý kúpeľ. Preto doň pridávali rôzne atribúty, ktoré mali dieťaťu zabezpečiť budúcnosť. Mincu alebo štipku maku, aby bolo bohaté, chlebovú kôrku, aby ho malo dostatok, a podobne. Tieto úkony sú však dnes už dávno zabudnuté a stretávame sa s nimi sporadicky v spomienkach, častejšie však len v archívnych záznamoch. Obrad magickej očisty pre dieťa v kresťanskom ponímaní naplnia *krst*. Rovnakým magicko-očistným obradom matky je *vadka*. Po tomto magicko-purifikačnom obrade sa už matky neobávali, že by im alebo dieťaťu mohli zlé sily uškodiť. V tejto súvislosti treba upozorniť na dôležitú úlohu krstných rodičov, ktorých viaže záväzok zodpovednosti za dieťa v nevyhnutných prípadoch, napríklad pri úmrtí rodičov. V minulosti dieťa do kostola niesli na obrad *krstu* krstní rodičia, rodičia zostávali doma. Dnes sa už situácia zmenila a na krste sa zúčastňujú aj rodičia. Príchod z kostola krstní rodičia sprevádzali slovami: „*Odnesli hme pohanče, prinesli hme kresťanče*.“ Pri žartovnom prekárani položil krstný otec dieťa na zem pod stôl a otec odpovedal: „*Dež mi go dave, na to poneverisko? Hybaj, synu moj, daj go do pošteuki*.“ Možno predpokladať, že ukladanie dieťaťa na zem súvisí so starobylým zvykom, pri ktorom zem má dieťaťu odovzdať silu. Rovnako miesto pod stolom má svoj obradový význam, keďže stôl bol jedným z posvätných miest v dome, spolu s ohniskom.

Mali Tepličania

Matky a deti

Na poli pri mame je vždy veselo

Guličky večne živé

S očistným obradom krstu dieťaťa je spojená oslavná hostina *krstiny*. Krstiny bývali veľmi bohaté, čím dieťaťu chceli symbolicky zabezpečiť bohatú budúcnosť. Z jedál je potrebné spomenúť krupicovú kašu *griske s masuem zapražonim na verchu*. Kašu najprv položili pred kmotru a následne jedli všetci zúčastnení z jednej misy. Kaša všeobecne patrí k najstarším obradovým jedlám našich predkov. Postupne sa z hustej kaše piekli placky a po objavení kvásku sa zdokonaľovala príprava až k neskoršej podobe chleba.

V pamäti Tepličanov sa zachovali niektoré nápevy, viažuce sa ku krstinám:

Pote kmotry vonka, hej, bo prozna obonka, pote kmotry same, hej, bo prozne bane. Kazau nom náš kmoter, hej, na štyri týždne prísť a teraz nom kaže, hej, čím skorej domu isť. Dávno chsi ja dávno, hej, te zvoue čekaau, že by ja pri kmotre, hej, grate popijaua.

Iný nápev:
Kmotre, kmotre, daj palonki, Požehna ti panboch detky. Kmotre, kmotre, daj nom vina požehna ti panboch syna.

Pravdaže, v priebehu vývoja sa stretávame aj s preberaním vonkajších vplyvov a prvkov v rámci interlokálnych či interregionálnych väzieb.

Ani ja nepujdem ot kmotry do rana kým si neuvarim cauego barana Cauego barana i caue jahnice, kým ja nepouomem u kmotry uavice.

Neodmysliteľnou súčasťou hostiny bola pálenka. Na krstiny chodili chlapi *po palonke až do Vikartovec*. Aj o jednej takejto ceste zostala v spomienkach domáceho obyvateľstva príhoda: „*Peter Gigac išeu*

do Vikartovec po palonke. Jak še vracau, na Kamenim go začuo vodiť. Rano še vrotiu domu unavione.“ Úsmevné rozprávanie končí záverom, že dnes už nik nevie, z čoho bol taký unavený. Verilo sa však, že práve na Kamennom kedysi horár strelil do hostie a zabilo ho. Odtvtedy tam vraj straší (A. N., 55 rokov).

Svadba

S uzavretím manželstva súvisí celý komplex svadobných obradov, zahŕňajúci širšie obdobie už od predsavadobných príprav. Sústredíme sa tak len na deskripciu niektorých základných prvkov svadby. Na tomto mieste je však potrebné konštatovať, že uzavretie manželstva patrí k najvýznamnejším prelomom v živote človeka a zásadne mení jeho dovtedajší život, najmä v minulých storočiach, v súvislosti s patriarchálnym charakterom kultúry. Dalším dôležitým aspektom je spoločný praslovanský základ, z ktorého sa najviac prvkov uchovalo práve v svadobných obradoch. Mnohé sa udržali v procese generáčnej transmisie dodnes, napriek tomu, že ich význam už dávno stratil opodstatnenie, teda aj dnešná podoba týchto prvkov je značne skreslená a vo väzbe na súčasnosť zdanlivo nelogická.

Svadobný komplex úkonov sa začína už samotným výberom partnera, ktorý vrcholí *pytačkami*. Tie sa vykonávali už od Štefana – chodilo sa *suembiť*, pričom *krutíli klobuki*. Následne rodina budúceho ženicha prichádzala do domu nevesty so *zmluvným*, teda pálenkou. Po úspešných pytačkách nasledovali *ohlášky*, ktoré sú už súčasťou kresťanských obradov a vykonávali sa po tri nedele pred sobášom. Dalším z predsavadobných prvkov je príprava výbavy pre nevestu *rucha pre nevjaste*. Okrem súčastí oblečenia a interiérových textílií bola dôležitou súčasťou výbavy truhlica na odev *kastu*. Perie do vankúšov a perín už pre dievku pripravovali niekoľko rokov vopred. *Rucho* prevážali ženy z nevestinho

domu do domu ženicha na druhý deň po sobáši za účasti celého lokálneho spoločenstva. Pri tradičnej strave sme už uvádzali obradový svadobný koláč *kuchen*. Pri prevážaní výbavy *rucha* nevesty *kuchen* rozlamovali a rozhadzovali ženy z voza okolostojacim. Tento prvok potvrdzuje aj skutočnosť, že pri obradoch sa vyžadovala účasť širšieho spoločenstva ako svedkov, čím umocňovali potvrdenie platnosti obradu (v tomto prípade sobáša).

Večer bezprostredne pred dňom sobáša sa v dome nevesty stretali *druški*, ktoré pripravovali atribúty pre svadobčanov. Z *brušničaru* vili svadobné pierka a zároveň ručníky pre mužov, so zreteľom na ručníky *starostu a oddavača*. Pierka *parobkov* tvorili jedľové vetvičky za klobúkmi, spolu s bohatou ozdobou ružičiek, ktoré v druhej polovici 20. storočia vyrábali už z kupovaného krepového papiera. Zvláštnu pozornosť venovali družice príprave závoja šlajera a venca pre nevestu, ktorý zdobili zeleňou. Zeleň v spojitosti s nevestou vystupuje ako nevyhnutný symbol jej čistoty. Vo všeobecnom význame bola zeleň vnímaná ako symbol večnosti, nekonečnosti – teda večnej lásky budúcich manželov. Do svadobného domu prichádzali za družicami aj *parobci* so spevom, prípadne ústnou harmonikou. Tieto stretnutia však nedosahovali neviazanosť dnešných „rozlúčok so slobodou“, niesli sa skôr v nostalgickom duchu. Súviselo to s budúcim životom nevesty a jej novým postavením v dome ženicha. K predsavadobným prípravám patrilo aj *pozyvanie*, ktoré vykonávali viackrát, naposledy v deň sobáša, prostredníctvom družbov. Tí prichádzali do domov s *ratičkou* z jelenej zveri, ktorou klopali na dvere, a s obradovým vinšom. Pozvanie opakovali viackrát aj preto, že domáci sa nechávali viackrát oslovovať – „*kmotra bola pytačia*“.

V deň sobáša prichádzal po nevestu so svojou družinou ženich *muody pan*. Pri odchode z domu sa prostredníctvom starejšieho *starostu* odobral od rodičov

Cestou na krst

Ženich s nevestou v 80. rokoch 20. storočia
(z vystúpenia folklórnej skupiny)

Odev prvého
družbu

Svadobné páry,
60. roky 20.
storočia

Mladý pár s družicami a družbami v charakteris-
tických klobúkoch s pierkami

a dostal ich požehnanie. V nevestinom dome družinu vítali zdanlivo neochotne a nechceli im nevestu vydať. Po žartovnom prekárani s falošnými nevestami „prave nevjaste“ priviedli na tretíkrát. V tomto prvku akéhosi zdráhania nachádzame pozostatok z obdobia, keď vydaj dievčata nebýval dobrovoľný.

Odev nevesty bol biely, okrem zelene na závoji a vo venci. Do venca jej tiež zapichli drobnú mincu, čo symbolizovalo bohatstvo a hojnosť. Nevestu privádzal prvý družba, držiak ju za šatku *tibetku*. Nasledovala obradná reč *oddavača*

k nevestiným rodičom. Po nej šatku uchytili deti a *muody pan* ju musel zaplatiť, aby mu odovzdali nevestu. Odchod mladých na sobáš bol sprevádzaný spevom a muzikou vo svadobnej družine. Znova tu vystupuje archaický obradový prvok, pri ktorom sa pôvodne účastníci svadby snažili hlukom odohnať zlé sily od nevesty. *Nevjasta* totiž po odobratí od rodičov už nebola pod ochranou rodičovského domu. Po sobášnom obraze odchádza svadobná družina *na svadebne*, vytancovať sa. Najskôr to bolo v niektorom dome z rodiny, neskôr chodili *na urad na dvor, do pekarne*.

Svadobná družina s označením svadobných funkcií

Svadobný zvyk „stavania brány“

Súčasná štylizovaná podoba mladého páru. Foto: Milous Chab

*Dajteže nom, dajte na gžičke mjodu,
bo vom uš vedeme nevestičke muode.
Schadzaj dou z voza, ňestoj jako koza,
dosť eše nastaua, kym eš še vidaua.*

Jedným z najvýraznejších prvkov v cykle svadobných obradov je čepčene *nevjasty*. Realizovalo sa pôvodne na druhý deň po sobáši. Tento prvok symbolizuje premenu slobodného dievčata na vydatú ženu, preto sa v minulosti realizoval až po svadobnej noci. Čepčeniu predchádza

Prevážanie výbavy nevesty

obradové snímanie venca, symbolizujúce stratu slobody a čistoty. To vykonával družba s družicou pomocou vidličky a noža a s odriekaním obradového prihovoru. Veniec sa snažili následne uchmatnúť dievky i mládenci a komu sa to podarilo skôr, takého pohlavia mal byť potomok. Veniec potom zapichli do trámy (*tragara*), kde bol až do konca svadby.

Samotný obrad čepčenia vykonávali vydaté ženy. Vlasy neveste podľa prísnych pravidiel splietli s lanom do *točeneho chomla* a upravili pod čepiec. Po začepčení

ju aj so ženichom hodili do perín, čo symbolizuje prvok svadobnej noci. S čepčením je spojený dodnes zachovaný obradový tanec, ktorého súčasťou je vyberanie peňazí pre novomanželov. Prevážanie *ruča* nevesty vykonávali až následne na druhý deň.

Pohreb

Prirodzenou súčasťou existencie človeka je aj jeho odchod zo života. Smrť bola a dodnes je v predstavách človeka, rodiny i celého spoločenstva spojená s obavami z nepoznaného *na druhej strane*. Spolu s narodením a svadbou je práve odchod človeka zo života zásadným prelomovým obdobím, sprevádzaným viacerými zvykoslovnými úkonmi. Rovnako ako v ostatných častiach, aj pri obradoch spojených s úmrtím sa sústreďujeme len na niektoré základné aspekty vo väzbe na tradičnú ľudovú kultúru. Predstavy spojené s odchodom človeka zo života boli adekvátne stupňu vedomia a spolu s ním sa aj vyvíjali, menili a prispôbovali. Podobne ako v ostatných oblastiach materiálnej či duchovnej kultúry, aj tu mnohé úkony zanikli so stratou svojho opodstatnenia, prípadne sa pretransformovali do nových zvykov s novými funkciami. Niektoré sú vo vedomí ľudí hlboko zakorenené a zostali v nezmenenej podobe, aj keď funkciu už možno dedukovať len na podklade kultúrno-historických súvislostí.

Spomienka na zomrelých predkov. Foto: Milous Chab

Už počas života sa človek snažil na základe vonkajších znamení dozvedieť o blížiacej sa smrti. V Tepličke k najčastejším predzvestiam smrti patrili sny. Ak sa niekomu napríklad prísnilo s nevestou, v blízkej budúcnosti mal niekto zomrieť. Okrem snov významnú úlohu v symbolike kultúr mali zvieratá. Na celom našom území je rozšírená predstava kuvika ako zvestovateľa blízkej smrti. Reálne je táto predstava zdôvodniteľná tým, že kuvik je nočný vták, ktorý vydáva zvuky na podnet blízkeho svetla. A keďže v domácnostiach, kde mali smrteľne chorých, často svietili aj v noci, hlas kuvika spájali s blížiacim sa skonom. Obyvatelia Tepličky uvádzajú, že aj samotný zvonár podľa zvuku zvonov cítil blížiacu sa smrť. *Keď zvonenie znie inak, bude pohreb.*

Ak sa v rodine blížil skon príbuzného, ľudia verili, že hlasné prejavy plaču zabraňujú pokojnému odchodu duše z tela. Pri zomierajúcom v Tepličke horeli sviečky. V tomto prvku nachádzame aj prelinanie kresťanskej viery s prvkami magicko-purifikačnej funkcie ohňa. Bezprostredne po skone človeka vykonávali niektoré úkony, ako napríklad zatlačenie očných viečok či zatváranie úst. Verili, že ak zosnulému vidieť zuby, niekto zomrie. K dôležitým úkonom patrilo tiež zatváranie okien a zakrývanie zrkadiel. *Aby sa smrť v zrkadle nevidela.* Spätňý obraz v zrkadle by, ešte podľa predkresťanských predstáv človeka, mohol znamenať jej návrat.

Obriadenie zomrelého (umývanie a obliekanie) v minulosti vykonávali blízki členovia rodiny, pričom použité predmety ako

hrebeň či ručník už ďalej nepoužívali, ale spálili. Znova tu vystupuje očistná funkcia ohňa. Odev zomrelého bol v prípade staršieho človeka čierny, v prípade slobodného obliekali svadobný odev. Mladí chlapci nesúci truhlu mali na pleciah pripnuté stužky, siahajúce až po kolená. V prípade úmrtia dieťaťa ho pochovávali s venčekom ako na prvé sväté prijímanie. Zomrelého ukladali do truhly, kde ležal až do pohrebu. Večer sa chodili blízki k nemu modliť. V Tepličke spomínajú v súvislosti s výrobou truhiel majstra Jana Chovana *Grajcara*, ktorý zhotovoval aj puzdrá (*futro*).

Samotný pohreb už prebieha v kresťanskom duchu katolíckej viery, v závislosti od dominujúcej konfesionalnej príslušnosti obyvateľov lokality. Pri vynášaní mŕtveho z domu smeruje truhla nohami von, *aby*

sa nevrátil. Analógiu svadobných obradov pri úmrtí slobodného človeka nachádzame nielen v jeho odevu, ale aj v smútočnom sprievode. Dodnes je zaužívaná v takomto prípade tradícia, že za truhlou ide „nevesta (prípadne ženích)“ s vencom z čečiny a vankúšikom s citrónom, ako aj s ohnutou sviečkou. Zeleň v čačine tu vystupuje ako symbol večného života. Po uložení truhly do hrobu hádzali za zomrelým ozdobné stužky z ramien ľudového odevu. V súčasnosti, aj vzhľadom na viaceré vývojové zmeny, tento zvyk ustúpil, do istej miery možno však vnímať ako analógiu tohto prvku hádzanie stúh zo smútočných vencov do hrobu.

K dávny slovanským obradovým úkonom patrí aj pohrebná hostina *pohrebne*, na ktorej sa pôvodne zúčastňovali

Odvzdávanie tradícií nastupujúcej generácii. Foto: Milous Chab

v smútočnom dome (v dome zomrelého) len muži (najmä tí, ktorí niesli truhlu) a deti, posluhujúce pri pohrebných obradoch.

V porovnaní so súčasnosťou môžeme najvýraznejší vývojový posun v rámci duchovnej kultúry konštatovať zrejme práve v tejto časti rodinných zvykov a obradov, teda pri úmrtí. Väčšina prirodzených úmrtí už nie je viazaná priamo na domácnosť a viaceré úkony súvisia so zabezpečením pohrebných služieb. Predstavy o úmrtí a vieru obyvateľov Tepličky v súčasnosti do značnej miery charakterizuje uloženie zomrelého v obecnom zariadení, ktoré spočiatku všeobecne označovali ako *mŕtvy dom*. V posledných rokoch je však v mysliach domácich zakorenený ako *Dom nádeje*.

Prvky tradičnej ľudovej kultúry vzhľadom na vývoj spoločnosti nie sú dnes už súčasťou každodenného života, keďže stratili opodstatnenie vo svojich pôvodných funkciách. V živote obyvateľov Liptovskej Tepličky však mnohé zostávajú uchované v transformovanej podobe ako kultúrne kontinuum tohto lokálneho spoločenstva, ako kultúrne dedičstvo a duchovné bohatstvo dokumentujúce jeho osobitú identitu.